

ΣΞΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΚΕΨΙΣ

ΣΤΑΥΡΟΣ Ι. ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗΣ*

Περίληψη

Ο Σέξτος ο Εμπειρικός είναι ο βασικότερος εκπρόσωπος των σκεπτικών φιλοσόφων ζήσας μεταξύ του δευτέρου και τρίτου μετά Χριστόν αιώνος. Ήτο ιατρός, ενταχθείς εις την σχολήν των εμπειρικών ιατρών, ασχοληθείς δε μετά της φιλοσοφίας ηκολούθησεν την σχολήν των σκεπτικών οι οποίοι κατέβαλλον συνεχώς προσπάθεια αποφυγής του δογματισμού και προσεπάθουν να εσιτιάσουν την σκέψιν των εις την παρατήρησιν των φαινομένων από όλας τας δυνατάς οπτικές γωνίας, αποδεχόμενοι μετά της ίδιας σοβαρότητος τόσον την θετικήν όσον και την αρνητικήν έποψιν αυτών, υπογραμμίζοντες την υποκειμενικότητα του τρόπου αντιλήψεως και ερμηνείας αυτών. Διά της αποφυγής των διλημάτων «επέχοντες» αυτών, οι σκεπτικοί επετύγχανον την αταραξίαν, η οποία αποτελεί καρπόν της «εποχής» έναντι όλων των αντιθέσεων. Μέσω της ασκήσεως «εποχής» απέφευγον το άγχος και τας εσωτερικάς συγκρούσεις και έχαιρον την «αοχλησίαν» και την γαλήνην, αι οποίαι αποτελούν ύμιστον αγαθόν. Επί της αναζητήσεως της αληθείας ο Σέξτος και οι σκεπτικοί δισχυρίζοντο ότι πολλά εκ των επιχειρημάτων, τα οποία προβάλλονται διά την ανεύρεσιν της αληθείας είναι διαμετρικώς αντίθετα (αντικείμενα), εκφράζοντα την κατάφασιν ή την άρνησιν, ευρισκόμενα εις αντίφασιν και σύγκρουσιν μεταξύ των, μη δυνάμενα ως εκ τούτου να καταστούν απολύτως πιστικά, αλλά αντιθέτως παρέχουν σύγχυσιν και αγωνίαν, καθ' όσον η αλήθεια είναι απρόσιτος. Την θέσιν και στάσιν των έναντι της αληθείας, τας φιλοσοφικάς δοξασίας των και ιδίως την «εποχήν» των οι σκεπτικοί προσπαθούν να αιτιολογήσουν και να κατοχυρώσουν προβάλλοντες δέκα λόγους ή «τρόπους» διά των οποίων υπογραμμίζεται κυρίως η υποκειμενικότης των κριτηρίων και η πολυμορφία των φαινομένων. Όλη η στάσις των έναντι του ορθού και ευρύτερον έναντι της ζωής φέρει τους σκεπτικούς εις αντίθεσιν προς τους δογματικούς φιλοσόφους, οι οποίοι πιστεύουν ότι είναι εφικτή η αναζητήσις της αληθείας, την οποίαν προσπαθούν να ίδουν διά της λογικής πέραν των φαινομένων και εκ παραλλήλου διακατέχονται από αγωνίας διά να ανεύρουν και να επαληθεύσουν την αληθή φύσιν των πραγμάτων. Η ανάγκη της γαλήνης και της εσωτερικής ηρεμίας έχει πρωτεύουσαν βαρύτητα διά τους σκεπτικούς, εν σχέσει προς την συνεχή επώδυνον ανάλωσιν διά την ανεύρεσιν της αληθείας, η υπόστασις της οποίας δεν δύναται πάντοτε να καταδειχθή. Η δύναμις του σκεπτικισμού συνίσταται εις την ανεύρεσιν της ισοσθενείας μεταξύ των πραγμάτων και εις την

κατάληξιν εις την βίωσιν της ηρεμίας της ψυχής. Η «εποχή» αποτελεί την ορθήν θέσιν του φιλοσόφου οσάκις υφίσταται ισοσθενεία εις τα προς έρευναν αντικείμενα και εις τα προβαλλόμενα επιχειρήματα και οσάκις η διάκρισις του ορθού καθίσταται ασαφής. Η σημαντικωτέρα συγγραφική προσφορά του Σέξτου συνίσταται εις τα φιλοσοφικά έργα αυτού και ιδίως εις τας Πυρρωνίους Υποτυπώσεις εις τρεις τόμους, εις τας οποίας κατά απλούν και εύληπτον τρόπον, εν μέσω πολλών παραδειγμάτων και μεταφορών, αναλύονται αι αρχαί της σκεπτικής σχολής και ιδιαιτέρως αι υπό του Πύρρωνος εξ Ήλιδος διατυπωθείασαι απόψεις. Η κυριαρχούσα οδηγός παράστασις εις όλον το έργον του Σέξτου είναι η αμφισβήτησις των δογματικών θέσεων και η επιμελής άσκησις κριτικής επί των δισχυρισμών αυτών ότι η αλήθεια είναι δυνατόν να προσεγγισθή διά της επιστήμης και της φιλοσοφικής σκέψεως. Το γεγονός, ότι η απόλυτος γνώσις όλων των πραγμάτων είναι ανέφικτος οδηγεί εις την διαπίστωσιν, ότι μόνον η συνεχής αναζητήσις αποτελεί την ασφαλεστέραν οδόν της αληθείας και ουχί η καθήλωσις εις την άγνοιαν ή εις την δογματικήν αποδοχήν ωρισμένων μόνον απόψεων. Η έννοια της σχετικότητος, η οποία εισήχθη υπό των σκεπτικών, απομακρύνει από τον δογματισμόν και δίδει την δυνατότητα της αναζητήσεως, της συνεχούς εγρηγόρσεως και της πολυδιαστάτου ερμηνείας των φαινομένων. Η μετριοπαθής, εκ παραλλήλου, θέσις των σκεπτικών και η αποφυγή υπ' αυτών του δογματισμού επέβαλεν την εν εκτάσει χρησιμοποίησιν της διαλεκτικής και της συνεχούς επιχειρηματολογίας. Παρ' όλην την αίσθησιν της προσεγγίσεως του Σέξτου προς τας Ηρακλειτείους απόψεις, υφίσταται ουσιώδης διαφορά, συσταμένη εις την εμφανή εσωτερικότητα της φιλοσοφίας του Ηρακλείτου, διά τον οποίον το σημαντικότερον μέλημα του σκεπτομένου ανθρώπου είναι η αναζητήσις του εαυτού του. Εκ των ετέρων φιλοσοφικών σχολών αι διαφοραί των σκεπτικών είναι εμφανείς. Η ουσιώδης διαφορά μετά της Ακαδημίας συνίσταται εις το γεγονός ότι οι της ακαδημίας επρέσβευον ότι η αλήθεια είναι δυνατόν να εξευρεθή εντός του κόσμου των ιδεών, ενώ οι σκεπτικοί ισχυρίζονται ότι αύτη πρέπει να αναζητήται εντός των πραγματικών φαινομένων του αισθητού κόσμου και ουχί εις τον θεωρητικόν κόσμον των ιδεών. Ο Σέξτος προσπαθεί να αντιστρατευθή εις τον Αριστοτέλην, διά επιχειρημάτων τα οποία κυρίως κλονίζουν τας εκείνου δογματικάς θέσεις και την συστηματικότητα της σκέψεως του. Εις τον Επίκουρον αντιπίθεται θεωρών ότι εκείνος δεν ανέπτυξεν ίδιον φιλοσοφικόν σύστημα. Εις τα πλαίσια της πολεμικής προς τον δογματισμόν και προς τους πιστεύοντας ότι κατέχουν την αντικειμενικήν γνώσιν ο Σέξτος επιτίθεται μετά εμμονής εις την λογικήν και την ηθικήν των Στωικών. Από ψυχοθεραπευτικής πλευράς οι σκεπτικοί προτείνουν πάντοτε την «εποχήν», ως στάσιν και θέσιν ζωής έναντι όλων των διλημάτων και των αντιθέσεων διά να καταστή το άτομον ικανόν

*Ομότιμος Καθηγητής Νευρολογίας ΑΠΘ
Διευθυντής Ινστιτούτου Ερεύνης διά την νόσον του Alzheimer

να διατηρήσει το ομοστατικόν ισοζύγιον αυτού, απέχων της αγωνίας, του άγχους, της συνεχούς αναλώσεως, των αντιθέσεων, των διαφωνιών, των ανταγωνισμών και της εμμονής, την οποίαν συνήθως εμφανίζουν οι προβάλλοντες και υπερασπιζόμενοι δογματικές θέσεις. Εν τούτοις, διά της αποκλειστικής εστίασεως των σκεπτικών επί του αισθητού κόσμου αναιρείται όλη η ωραιότης των μεταφυσικών προεκτάσεων και σβήνει η ελπίς και η προσδοκία της αιωνιότητος, η οποία αποτελεί το ουσιωδέστερον υπαρξιακόν έρεισμα του ανθρώπου, καταλείπουσα ούτως έν αγεφύρωτον εσωτερικόν κενόν. Το έργον του Σέξτου και κυρίως αι Πυρρώνιοι Υποτυπώσεις ήρχισαν σταδιακώς να ασκούν ισχυράν επίδρασιν επί του δυτικού φιλοσοφικού στοχασμού, ιδίως από των αρχών του 17ου αιώνος και να εκφράζονται εις τα έργα των Michel de Montaigne, David Hume, και Hegel. Η συμβολή του σκεπτικισμού επί της επιστημονικής σκέψεως και ιδίως επί της ιατρικής επιστήμης είναι κεφαλαιώδης. Η απομάκρυνσις από τον δογματισμόν και η στροφή εις την επιστημονικήν έρευναν αποτελούν το υπόβαθρον της κατακορύφου επιστημονικής πορείας των δύο τελευταίων αιώνων, καθ' όσον η ορθή παρατήρησις των φαινομένων και η πειραματική επιβεβαίωσις των θεωρητικών συλλήψεων, έδωσαν σταθερόν και αντικειμενικόν έρεισμα εις την επιστήμην και την απελευθέρωσαν από την ευλαβικήν καθήλωσιν εις προγενεστέρας παγιωμένας απόψεις.

Λέξεις κλειδιά: Σέξτος Εμπειρικός, σκεπτικισμός, ιατρική επιστήμη, Ελληνιστική φιλοσοφία, ψυχοθεραπεία

Εισαγωγή

Ο Σέξτος ο Εμπειρικός ίσταται ως ο βασικός εκπρόσωπος των σκεπτικών φιλοσόφων εις το στερώνμα της Ελληνιστικής φιλοσοφίας. Παρά το λατινικόν του όνομα, ο Σέξτος ήτο Έλλην, όπως ο ίδιος εδήλωνεν σαφώς¹ και όπως καταφαίνεται εκ του ευγενούς ύφους και της ωραιότητος γλώσσης των έργων του, η οποία ενθυμίζει Θουκυδίδην και Πλούταρχον.

Έζησε μεταξύ του δευτέρου και τρίτου μετά Χριστόν αιώνος κυρίως μεν εις την Αλεξάνδρειαν της Αιγύπτου ένθα και εδίδαξεν φιλοσοφίαν, εν συνεχεία δε εις τας Αθήνας και εν μέρει εις την Ρώμην. Εσπούδασεν Ιατρικήν², ως μαθητής του Ηροδότου εκ Ταρσού³ και ενετάχθη εις την σχολήν των εμπειρικών ιατρών⁴, οι οποίοι επίστευον ότι διά της παρατηρήσεως και της εξ αυτής αποκομιζούσης εμπειρίας θα ηδύνατο να αποδώσουν πληρέστερον εις την άσκησιν της Ιατρικής και να είναι, ως εκ τούτου ιδιαίτερος επωφελής προς τους ασθενείς των⁵. Ήτο δε σύνηθες εις την Ελληνικήν αρχαιότητα και ιδίως εις τους Ελληνιστικούς χρόνους η φιλοσοφία να συμβαδίη μετά της Ιατρικής⁶.

Ο Σέξτος ασχοληθείς μετά της φιλοσοφίας ηκολούθησεν την σχολήν των σκεπτικών⁷, συμφώνως προς την οποίαν καταβάλλεται προσπάθεια αποφυγής του δογματισμού, διά τού σκεπτικού, ότι πολλάκις υφίστανται δύο διαφορετικά απόψεις επί του ίδιου αντικειμένου, εξ ίσου ισχυραί, οι οποίαι κατά κανόνα συγκρούονται και αντιτίθενται, χωρίς να δύναται να καταφανή και να αποδειχθή η ορθότερα και επικρατεστέρα εξ αυτών, καθ' όσον η αναζήτησις και η διάλαμψις της αληθείας

είναι πάντοτε ιδιαίτερος δυσχερής⁸.

Κατά τον Σέξτον, ο σκεπτικισμός είναι η αντιθετική δύναμις, κατά την οποίαν δύναται τις να αντιπαραθέτη διάφορα φαινόμενα, καθ' οιονδήποτε τρόπον. Διά της δυνάμεως αυτής αντιλαμβανόμεθα την ίσην βαρύτητα (ισοσθενείαν⁹) και σπουδαιότητα, την οποίαν έχουν αντικειμενικά στοιχεία και λόγοι και ως εκ τούτου αφ' ενός μεν δεν αναλισκόμεθα και καταπονούμεθα ιδιαίτερος εις περαιτέρω ενασχόλησιν, μη θέτοντες ούτε αναιρούντες πλέον επιχειρήματα (ασκούντες εποχήν¹⁰), αφ' ετέρου δε επιτυγχάνομεν την εσωτερικήν ηρεμίαν, «ασχλησίαν» και γαλήνην (αταραξίαν¹¹)¹².

Η αταραξία αποτελεί καρπόν της εποχής έναντι όλων των διλημάτων και των αντιθέσεων, αι οποίαι προέρχονται διά της αντιπαραθέσεως πραγματικών καταστάσεων, είτε φαινομένων έναντι ετέρων φαινομένων είτε εννοιών έναντι ετέρων εννοιών, είτε εννοιών έναντι φαινομένων. Πολλοί είναι οι λόγοι, οι οποίοι οδηγούν εις την εποχήν. Οι σκεπτικοί αναφέρουν δέκα κυρίως λόγους¹³. Οι σημαντικότεροι όμως είναι οι προερχόμενοι (α) από το υποκείμενον το οποίον κρίνει¹⁴, (β) από το αντικείμενον το οποίον κρίνεται και (γ) από αμφότερα¹⁵.

Η αναζήτησις της αληθείας

Πολλά εκ των επιχειρημάτων, τα οποία προβάλλονται διά την αναζήτησιν της αληθείας είναι διαμετρικώς αντίθετα (αντικείμενα) εκφράζοντα την κατάφασιν ή την άρνησιν, ευρισκόμενα εις αντίφασιν και σύγκρουσιν μεταξύ των, μη δυνάμενα ως εκ τούτου να καταστούν απολύτως πιστικά, αλλά αντιθέτως παρέχουν σύγχυσιν και αγωνίαν.

Την αυτήν αγωνίαν έχουν και οι πιστεύοντες ότι τα πράγματα είναι εκ φύσεως είτε ωραία και αγαθά είτε κακά. Αγωνίζονται να αποκτήσουν τα θεωρούμενα ως ωραία και εν συνεχεία αγωνιούν και πληρούνται υπό ταραχής διά το ενδεχόμενον να απολέσουν αυτά. Αντιθέτως όταν δεν υφίσταται η απόλυτος βεβαιότης του ωραίου και αγαθού ή αντιθέτως του κακού, είναι εύλογον να μη παρατηρήται ιδιαίτερος ζήλος και αγωνία αποκτήσεως ή αποφυγής αυτών αντιστοίχως και κατά συνέπειαν διατηρείται η γαλήνη και η αταραξία, η οποία αποτελεί το όντως πολύτιμον αγαθόν¹⁶. Παρά το γεγονός δε ότι οι σκεπτικοί φιλόσοφοι υφίστανται και εκείνοι δυσμενείς φυσικάς καταστάσεις, ως είναι το ψύχος, η δίψα, το αίσθημα της πείνης, εν τούτοις αποδέχονται αυτάς μετά ευψυχίας, μετριοπαθείας και υπομονής, χωρίς να χαρακτηρίζουν ταύτας ως κακάς και να υποφέρουν ή να εξανίστανται.

Όλη η στάσις έναντι της αληθείας και ευρύτερον έναντι της ζωής φέρει τους σκεπτικούς εις αντίθεσιν με τους δογματικούς φιλοσόφους¹⁷, οι οποίοι πιστεύουν ότι είναι εφικτή η αναζήτησις της αληθείας, την οποίαν ανευρίσκουν και έκτοτε ισχυρίζονται ότι κατέχουν αυτήν κατά αποκλειστικότητα¹⁸. Η αντίθεσις είναι ιδιαίτερος εμφανής με την σχολήν του Αριστοτέλους, του Επικούρου και των Στωϊκών, οι οποίοι σταθερώς εδογματίζον. Εκ παραλλήλου, η αντίθεσις είναι επίσης εμφανής μετά των Ακαδημαϊκών Κλειτομάχου¹⁹ και Καρνεάδου, οι οποίοι ισχυρίζομενοι σταθερώς ότι η αλήθεια είναι απρόσιτος, ωμοιάζον επ' αυτού μετά των δογματικών, ενώ οι σκεπτικοί αφήνουν ανοικτόν το ενδεχόμενον της περαιτέρω ερεύνης και αναζητήσεως της αληθείας²⁰. Είναι αρκετόν ο άνθρωπος να ζή στηριζόμενος εις τας εμπειρίας του και εις τας

αντικειμενικές παρατηρήσεις του και να απέχη να κρίνει δογματικές θέσεις, οι οποίες δεν αποτελούν κατ' ουσίαν αναγκαιότητας της ζωής του²¹.

Ο Σέξτος διά μέσου των έργων αυτού

Εκ των έργων τα οποία συνέγραψεν ο Σέξτος, αναφέρονται υπό του ιδίου ιατρικά πραγματεία υπό τον τίτλον *ιατρικά υπομνήματα*²² και *εμπειρικά υπομνήματα*²³, οι οποίες δεν διεσώθησαν. Η σημαντικότερα όμως προσφορά του Σέξτου συνίσταται εις τα φιλοσοφικά έργα αυτού και ιδίως εις τας Πυρρωνίους Υποτυπώσεις²⁴ εις τρεις τόμους, εις τας οποίας κατά απλούν και εύληπτον τρόπον, εν μέσω πολλών παραδειγμάτων και μεταφορών, αναλύονται αι αρχαί της σκεπτικής σχολής και ιδιαιτέρως αι υπό του Πύρρωνος²⁵ διατυπωθείσας απόψεις.

Επιπροσθέτως, διεσώθησαν ένδεκα φιλοσοφικού περιεχομένου βιβλία, εκ των οποίων πέντε φέρονται υπό τον τίτλον «Προς δογματικούς»²⁶ στρεφόμενα κυρίως εναντίον των δογματικών φιλοσόφων και έξ «Προς μαθηματικούς»²⁷. Έτερον έργον του Σέξτου «Περί Ψυχής» απωλέσθη διά μέσου των αιώνων. Εις το περιεχόμενον των διασωθέντων έργων του Σέξτου αναφέρονται απόψεις και ετέρων φιλοσοφικών σχολών, οι οποίαι ήνθισαν κατά τους Ελληνιστικούς χρόνους και προεγενεστέρας, αποτελούντα ούτω πολύτιμον πηγήν γνώσεως και κατανοήσεως της όλης φιλοσοφικής ατμοσφαιρας της εποχής του. Η κυριαρχούσα οδηγός παράστασις εις όλον το έργον του Σέξτου είναι η αμφισβήτησις των δογματικών θέσεων και η επιμελής άσκησις κριτικής επί των δισχυρισμών αυτών ότι η αλήθεια είναι δυνατόν να προσεγγιθή διά της επιστήμης και της φιλοσοφικής σκέψεως.

Εις τας Πυρρωνίους Υποτυπώσεις καθίσταται αντιληπτόν ότι η βασική αρχή του σκεπτικισμού συνίσταται εις την αποδοχήν των φαινομένων, τα οποία καθίστανται ευλόγως αληθή καθ' όσον στηρίζονται εις τον αναμφισβήτητον πραγματισμόν των αισθήσεων και ουχί εις τον κόσμον των ιδεών και των υποκειμενικών αισθημάτων²⁸. Ο τελικός σκοπός του φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι, ο οποίος θα πρέπει να είναι η αταραξία, επιτυγχάνεται, όταν η σκέψις στηρίζεται επί αντικειμενικών δεδομένων και δεν πλανάται εις τον κόσμον των θεωρητικών απόψεων και των ιδεών, εις τον οποίον ευλόγως υφίστανται αλληλοσυγκρουόμεναι τάσεις.

Διά την απόκτησιν και διατήρησιν της αταραξίας οι Σκεπτικοί επιδιώκουν αφ' ενός μεν να μη αποφεύγουν απολύτως, αφ' ετέρου δε να μη επιζητούν μετά ζήλου ουδέν αντικείμενον, είτε τούτο ανάγεται εις τον αισθητόν κόσμον είτε ιδίως εις τον κόσμον των ιδεών. Ορθός τρόπος επιτεύξεως της αταραξίας είναι η παράθεσις επί εκάστου θέματος αντικρουομένων επιχειρημάτων και η αναζήτησις της υφισταμένης ισοσθενείας μεταξύ αυτών. Δια της ισοσθενείας τόσον των φαινομένων όσον και των θεωρητικών συλλήψεων, η οποία απορρέει από την συνεχή αντιπαράθεσιν φαινομένου προς φαινόμενον και απόψεως προς άποψιν, καθίσταται αντιληπτόν ότι ουδεμία άποψις είναι τόσον ισχυρά ώστε να δυνηθή να καταστή πλέον δογματική θέσις και ουδέν φαινόμενον έχει πάντοτε απόλυτον ισχύν.

Το γεγονός, ότι η απόλυτος γνώσις όλων των πραγμάτων είναι ανέφικτος οδηγεί εις την σκέψιν ότι η συνεχής

αναζήτησις αποτελεί την ασφαλεστέραν οδόν της αληθείας και ουχί η καθήλωσις εις την άγνοιαν ή εις την δογματικήν αποδοχήν ωρισμένων μόνον απόψεων. Ως εκ τούτου, οι σκεπτικοί φιλόσοφοι προσπαθούν να αναρέσουν τας δογματικές θέσεις των ετέρων φιλοσοφικών σχολών, χωρίς οι ίδιοι να αποφαίνονται κατά δογματικόν και απόλυτον τρόπον. Τα φαινόμενα αποτελούν το υπόβαθρον της αληθείας και ως εκ τούτου η αληθής γνώσις θα πρέπει πάντοτε να στηρίζεται επί των φαινομένων, τα οποία δεν μεταβάλλονται και καθίστανται αντιληπτά διά των αισθήσεων²⁹.

Εν τούτοις ουδέν φαινόμενον έχει απόλυτον ισχύν ούτε είναι δυνατόν να καταστή καθολικής αποδοχής, καθ' όσον διαφέρει ο τρόπος διά του οποίου τούτο καθίσταται αντιληπτόν εν μέσω των ανθρώπων. Οι λόγοι ή οι τρόποι των υφισταμένων αντιθέσεων στηρίζονται εις το γεγονός ότι υφίσταται σημαντική διαφορά εις την αισθητικο-αισθητηριακήν ανάλυσιν των αντικειμενικών παραστάσεων τόσον μεταξύ των διαφόρων ειδών ζώων, όσον και εν μέσω των ανθρώπων³⁰. Η άποψις αυτή του Σέξτου, η οποία διά την εποχήν του είναι ιδιαιτέρως προηγμένη, αιτιολογεί την διαφορετικήν άποψιν την οποίαν έχουν επί του αυτού φαινομένου διάφορα άτομα, καθ' όσον αντιλαμβάνονται αυτό, διεργάζονται αυτό και σκέπτονται επ' αυτού διαφοροτρόπως, επί τη βάσει της αντιληπτικής ικανότητος, των φυσικών και ψυχικών δυνατοτήτων, της κριτικής ικανότητος, της ευφυΐας, της παιδείας, της προσωπικότητος και της εσωτερικής ζωής εκάστου. Ο Σέξτος υπογραμμίζει, ότι εν μέσω των ανθρώπων κατ' αναλογίαν προς τας σωματικές διαφοράς υφίστανται και αντίστοιχοι ψυχικάι διαφοραί, οι οποίαι εκφράζονται διά της «φυσιογνωμικής σοφίας», διά των χαρακτηριστικών του προσώπου³¹.

Η αληθής γνώσις καθίσταται ανέφικτος, δι' ό και η αξία των προσπαθειών του σκεπτομένου ανθρώπου συνίσταται εις την συνεχή αναζήτησιν, η οποία πρέπει να πραγματοποιήται μετά ηρεμίας, πραότητος, ειρήνης, άνευ αγωνίας, άνευ ανταγωνισμού, άνευ εμπαιθείας³².

Ουσιώδους βαρύτητος οδός διά τον φιλόσοφον είναι να φθάση εις την κατάστασιν της «εποχής», διά την επίτευξιν της οποίας υφίστανται οι δέκα τρόποι ή λόγοι τους οποίους εκληροδότησαν εις τους μεταγενεστέρους οι παλαιότεροι σκεπτικοί φιλόσοφοι³³. Εν μέσω των δέκα λόγων, εις τους οποίους οφείλεται η διαφοροποίησις της εκτιμήσεως υπό των ανθρώπων των επί μέρους φαινομένων (τρόπων) αναφέρεται υπό των σκεπτικών και η σχετικότης³⁴, η οποία υφίσταται εις την συγκριτικήν εκτίμησιν αυτών (Τρόπος 8) καθώς και η διαφορά της συχνότητος της εμφανίσεως αυτών, ήτοι η σπανιότης ή η αφθονία αυτών. Καθίσταται αντιληπτόν, ότι εντός των απόψεων των σκεπτικών διαμορφούται το θεωρητικόν βάθρον της θεωρίας της σχετικότητος, η οποία πολλούς αιώνας αργότερον προεκάλεσεν αληθή επανάστασιν εις τον χώρο των φυσικών επιστημών.

Σημαντικός συντελεστής διαφορετικής εκτιμήσεως των φαινομένων είναι συν τοις άλλοις και το διαφορετικόν συναισθηματικόν υπόβαθρον των ανθρώπων³⁵, αι διαφορετικάι επιθυμιαί αυτών, αι διαφορετικάι προτιμήσεις και αι διαφορετικάι προσδοκίαί³⁶. Εύλογον είναι, ότι εάν οι άνθρωποι είχαν το αυτό συναισθηματικόν υπόβαθρον και διέθετον τα αυτά κριτήρια τότε θα εξέλειπαν αι διαφωνίαί εν μέσω αυτών³⁷. Η αντίληψις ενός φαινομένου εξαρτάται επιπροσθέτως και εκ της συνειδησιακής

καταστάσεως του ατόμου. Είναι ευκρινεστέρα η αντίληψις και αξιολόγησις της αισθητικοαισθητηριακής παραστάσεως, όταν το άτομον ευρίσκεται εις πλήρη διαύγειαν και τελεί εν εγρηγόρσει, έχον εστιασμένην την προσοχήν επί του συγκεκριμένου αντικειμένου, ενώ υπό συνθήκας πλημμέλους αντίληψεως, συνειδησιακής στενωσσεως και ελλείψεως προσοχής, η αντίληψις είναι ασαφής και οδηγεί εις εσφαλμένα συμπεράσματα.

Τα διαφορετικά κριτήρια των ανθρώπων ως προς το ωραίον και το αγαθόν δεν επιτρέπουν την δογματικήν θέσιν επ' αυτών, δεδομένου ότι διάφοροι λαοί και πολιτισμοί έχουν διαφορετικά κριτήρια και εις διάφορους ιστορικούς περιόδους τα κριτήρια αυτών μεταβάλλονται. Ακόμη και ο ίδιος ο άνθρωπος μεταβάλλει τα κριτήρια του επί του ωραίου και του αγαθού αναλόγως προς την ηλικίαν του, την παιδείαν, την καλλιέργειαν και την εμπειρίαν, την οποίαν αποκτά. Εν τούτοις, το ωραίον και το αγαθόν άπτονται άλλοτε μεν της ψυχής, άλλοτε αναφέρονται εις το σώμα, άλλοτε δε εις ετέρους παράγοντας εκτός του σώματος και της ψυχής, διαδραματίζοντα πάντοτε σημαντικόν ρόλον εις την ζωήν του ανθρώπου και την πορείαν της κοινωνίας.

Κατ' αναλογίαν, αι έννοιαι του καλού και του κακού δεν έχουν την ίδιαν διάστασιν εις όλους τους ανθρώπους. Ακόμη, η ιεράρχησις των αρετών και η προσπάθεια καλλιέργειας αυτών δεν είναι η αυτή εις όλας τας εποχάς, εις τους επί μέρους πολιτισμούς και εις τας αναπτυχθείσας φιλοσοφικάς σχολάς. Εντυπωσιακή είναι η διαφορά, η οποία υφίσταται επ' αυτού μεταξύ των Αριστοτελικών, των Επικουρείων, των Κυνικών και των Στωϊκών³⁸. Ακόμη και απλά και αυταπόδεικτοι μάλλον αξίαι, ως είναι η υγεία, εκτιμώνται διαφοροτρόπως εν μέσω των ανθρώπων.

Οι περισσότεροι των ανθρώπων και ιδίως των φιλοσόφων αποδέχονται απόψεις και θεωρίας, αι οποίαι εναρμονίζονται προς τας αρχάς και τας δοξασίας των και είναι πρόθυμοι να αντιστρατευθούν, ενίοτε μετά οξύτητος, προς θεωρίας και υποθέσεις, αι οποίαι δεν εδραιώνουν ή μάλλον αναιρούν τας ιδικάς των απόψεις. Ούτω, τα πάντα καθίστανται αντικείμενον διαφωνίας³⁹, διά την αιτιολόγησιν της οποίας αναφύονται έτεροι διαφωνίαί, αι οποίαι εν τελευταία αναλύσει, συνθέτουν άλυτον διαφωνιών, αι οποίαι οδηγούν εις αδιέξοδον και ανακυκλούμεναι το άπειρον⁴⁰.

Η μετριοπαθής θέσις των σκεπτικών και η αποφυγή υπ' αυτών του δογματισμού επιβάλλει την χρησιμοποίησιν εις την διαλεκτικήν των ωρισμένων εκφράσεων ως είναι «ου μάλλον», «ενδέχεται», «τάχα», «έξεστι», « πάντα εστίν άοριστα», «ουδέν οριστέον», «πάντα εστίν ακατάληπτα», διά των οποίων ο λόγος αποφεύγει την απόφανσιν και κινείται εις τα πλαίσια της «αφασίας»⁴¹.

Ιδιαίτερα βαρύτης δίδεται εις την έννοιαν του «επέχω»⁴², την οποίαν χρησιμοποιεί ο σκεπτικός όταν δεν δύναται να αποφανθή επί της αξιοπιστίας των πραγμάτων, καθ' όσο ταύτα ενδέχεται να είναι εξ ίσου αξιόπιστα και εξ ίσου αναξιόπιστα, επιβάλλοντα περαιτέρω σκέψιν, έρευναν, ανάλυσιν και διεκρίνησιν. Η «εποχή» αποτελεί την ορθήν θέσιν του φιλοσόφου οσάκις υφίσταται ισοσθενεία εις τα προς έρευναν αντικείμενα και εις τα προβαλλόμενα επιχειρήματα και οσάκις η διάκρισις του ορθού καθίσταται ασαφής. Το γεγονός ότι εις έκαστον επιχείρημα αντιτίθεται έτερον ισάξιον επιχείρημα⁴³

καθιστά ιδιαίτερος δυσχερή την ορθήν επιλογήν, την τελικήν κατάληξιν, ήτοι την απόφανσιν και επιβάλλει περαιτέρω διερεύνησιν και αναζήτησιν, η οποία διευρύνει τους ορίζοντας του σκεπτομένου και αίρει κατ' επέκτασιν τον κίνδυνον του δογματισμού.

Σέξτος και Ηράκλειτος

Ο Αινησιδημος⁴⁴ και οι μαθηταί του υπεστήριζον, ότι η σκεπτική οδός οδηγεί εις την Ηρακλείτιον φιλοσοφίαν⁴⁵, η οποία επρέσβευεν, ότι διά το αυτό θέμα υφίστανται ενάντια απόψεις⁴⁶.

Ο Σέξτος πιστεύει, ότι η διαπίστωσις ότι υφίστανται ενάντια απόψεις δεν εισήχθη μόνον υπό του Ηρακλείτου ούτε υπό των σκεπτικών αλλά αποτελεί αύτη κοινήν διαπίστωσιν του σκεπτομένου ανθρώπου. Αντιθέτως δε ο σκεπτικός φιλόσοφος έρχεται εις αντίθεσιν προς τας δογματικάς θέσεις του Ηρακλείτου, τόσον εις τας αναφερομένας εις την εκτύρωσιν⁴⁷ όσον και εις την αρμονίαν την οποίαν συνθέτουν αι ενάντιοι καταστάσεις⁴⁸.

Η ουσιωδεστέρα διαφορά μεταξύ της φιλοσοφίας του Ηρακλείτου και των σκεπτικών συνίσταται εις την εσωτερικότητα της φιλοσοφίας του Ηρακλείτου και εις το γεγονός ότι το σημαντικότερον μέλημα του σκεπτομένου ανθρώπου είναι κατά τον Ηράκλειτον η αναζήτησις του εαυτού του. Χωρίς να αρνείται ούτος την αξίαν της μελέτης του φυσικού κόσμου, έδωσεν ιδιαίτεραν βαρύτητα εις την αναζήτησιν της εσωτερικής Αληθείας, διά της οποίας επέρχεται η ηθική και πνευματική αναβάθμισις του ανθρωπίνου προσώπου. Χωρίς να αμβισβητήται η αξία της γνώσεως και της πολυμαθείης, εν τούτοις υπογραμμίζεται ότι η πολυμαθεία δεν διδάσκει την βαθυτέραν κατανόησιν των πάντων⁴⁹. Οι εσωτερικοί οφθαλμοί, οι οποίοι πρέπει να στρέφονται εις την μελέτην της ψυχής και να αναζητούν να ίδουν το θεϊόν στοιχείον εν αυτή, είναι πολυτιμώτεροι από τα ώτα, τα οποία μεταφέρουν εις την ανθρωπίνην συνειδησιν το απόηχον του κοσμικού διαλόγου και κατ' επέκτασιν του κοσμικού φρονήματος. Οι οφθαλμοί του σώματος είναι δυνατόν να αποφύγουν το αισθητόν φώς αλλά οι οφθαλμοί της ψυχής είναι αδύνατον να αποφύγουν το νοητόν φως, το οποίον ουδέποτε δύει⁵⁰. Ο Ηράκλειτος αποδέχεται τον αιώνιον και άναρχον Λόγον, ως εκφράζοντα το Έν και τα Πάντα, οδηγούμενος ούτως εις μίαν εκδήλωσιν μονοθεϊστικήν αντίληψιν, η οποία εκαλλιέργησεν τας μονοθεϊστικάς ανατάσεις του Πλάτωνος και των στωϊκών και συνέτεινεν εις την δημιουργίαν της καταλλήλου πνευματικής ατμοσφαιρας, εντός της οποίας ανεπτύχθη και εκραταιώθη η Χριστιανική Αλήθεια. Ο Λόγος αποκαλύπτεται εντός της ανθρωπίνης ψυχής και συνεχώς αυξάνεται και όλον περισσότερο διακατέχει αυτήν (ψυχής έστι λόγος έωυτόν αύξων). Με την παρουσίαν του λόγου, η ψυχή διατηρείται εις τον χώρον της αυτογνωσίας και της καλλιέργειας των αρετών «άνθρώποισι πᾶσι μέτεστι γινώσκειν έωυτούς καί σωφρονείν». Όσον δε μεγαλυτέρα είναι η αυτογνωσία, τόσον περισσότερον η ζωή και η κοινωνική συμπεριφορά του ανθρώπου βελτιούται, καθισταμένη πλέον προσεκτική και σώφρων⁵¹.

Εν τούτοις, κοινόν στοιχείον της Ηρακλειτείου φιλοσοφίας μετά των σκεπτικών είναι η θεωρία της μεταβλητότητος και της συνεχούς αλλαγής⁵². Ο Ηράκλειτος

διετινέτο ότι υφίσταται συνεχής μεταβλητότης και ροή των πάντων⁵³. Την κυρίαν θέσιν εις την διηλεκτική μεταβλητότητα έχει ο χρόνος, ο οποίος μεταβάλλεται ο ίδιος και εις την πορείαν του μεταβάλλονται τα πάντα, τα οποία εισέρχονται τελικώς εις την άχρονον διάστασιν. Εις την ανθρωπίνην ζωήν δεν είναι δυνατόν να συμπέσουν δύο χρονικά στιγμαί. Έλεγεν χαρακτηριστικώς ότι δεν είναι δυνατόν να εισέλθῃ κανείς δύο φορές εις τον ίδιον ποταμόν, καθ' όσον το ύδωρ του ποταμού συνεχώς ρέει και ανανεούται. Ουδέποτε, κατ' επέκτασιν, υφίστανται εις την ζωήν του ανθρώπου δύο ταυτόσημοι χρονικά στιγμαί, καθ' όσον ο χρόνος αδιαλείπτως ανανεούται, διηλεκτικώς ανακαινιζόμενος. Ακόμη και η μικρά διαφοροποίησις των γεγονότων και των δεδομένων έχει ιδιαίτερον βαρύτητα διά την εσωτερικήν ζωήν του σκεπτομένου ανθρώπου.

Σκέψις και ακαδημαϊκή φιλοσοφία

Ο Σέξτος διακρίνει τας Ακαδημίας εις τρεις, ήτοι (α) εις την αρχαιοτάτην «η των περί Πλάτωνα»⁵⁴ (β) εις την μέσην «η των περί Αρκεσίλαον» και (γ) εις την νέαν «την των περί Καρνεάδην και Κλειτόμαχον». Ο Πλάτων, ο κύριος διδάσκαλος της αρχαίας ακαδημίας χαρακτηριζόμενος ως δογματικός ή κατά τινος ως απορρητικός, δεν δύναται να χαρακτηρισθῆ ως σκεπτικός, δεδομένου ότι αποφαίνεται διά την ύπαρξιν αδήλων πραγμάτων, τα οποία αποδέχεται ως αξιόπιστα⁵⁵.

Η νεωτέρα Ακαδημία προσεγγίζει τους σκεπτικούς, αποφαινομένη ότι όλα είναι ακατάληπτα, δίσταται όμως σαφώς εξ αυτών εις την κρίσιν αυτών περί του αγαθού και του κακού, καθ' όσον οι σκεπτικοί αποφαίνονται επ' αυτών χωρίς δογματισμόν⁵⁶. Εκ παραλλήλου, εις την Ακαδημίαν οι πλείστοι των φιλοσόφων ακολουθούν το πιθανόν (τω πιθανώ προσχρώνται), ενώ οι σκεπτικοί ακολουθούν τους νόμους, τα έθιμα και τα φυσικά πάθη, χωρίς δογματισμούς (αδοξάστως)⁵⁷.

Η μέση ακαδημία, εν τούτοις, προσεγγίζει εμφανώς τους σκεπτικούς καθ' όσον η κατεύθυνσις του Αρκεσίλαου φέρεται παραλλήλως προς την του Πύρρωνος και ιδίως ούτος «περί πάντων επέχει»⁵⁸, χαρακτηρίζων ως ορθήν μεν την εποχήν, ως κακήν δε την συγκατάβασιν.

Γενικώτερον, η ουσιώδης διαφορά μεταξύ της Ακαδημίας και των σκεπτικών φιλοσόφων συνίσταται εις το γεγονός ότι οι της ακαδημίας επρέσβευον ότι η αλήθεια είναι δυνατόν να εξευρεθῆ εντός του κόσμου των ιδεών⁵⁹, ενώ οι σκεπτικοί ισχυρίζονται ότι αυτή πρέπει να αναζητήται εντός των πραγματικών φαινομένων του αισθητού κόσμου και ουχί εις τον θεωρητικόν κόσμον των ιδεών⁶⁰, παρά την υφισταμένην δυσχέρειαν λόγω της υπαρχούσης σχετικότητας και της ανεπαρκούς ενδεχομένως αντιλήψεως των φαινομένων υπό των αισθήσεων⁶¹. Εν τούτοις, η νεωτέρα Ακαδημία, συν τω χρόνω, επηρεάζετο υπό της θετικής σκέψεως και προέβαιναν εις την αναζήτησιν αντικειμενικών ερεισμάτων, διά την κατοχύρωσιν των απόψεων της.

Αι απόψεις του Σέξτου, παρά την υφισταμένην εμφανή διαφοράν, εις το όλον φιλοσοφικόν περίγραμμα, διεισέδυσαν και εντός των Νεοπλατωνικών και ιδίως του Πλωτίνου, αργότερον δε την επίδρασιν αυτών εμφανώς αναγνωρίζομεν εις το έργον των Ολυμπιόδωρου, Αμμωνίου, Συριανού και Φιλοπόνου⁶².

Η Σκέψις και η περιπατητική σχολή

Ο Σέξτος εις το έργον του αναφέρεται πολύ συχνά εις τον Αριστοτέλην τον Περιπατητικόν⁶³, χωρίς όμως να υφίστανται σταθεραί ενδείξεις, ότι είχεν εμβαθύνει εν εκτάσει εις την φιλοσοφίαν αυτού⁶⁴. Ενίοτε, παρέχεται η εντύπωσις, ότι ο Σέξτος συνέχεεν εν μέρει τας Αριστοτελικάς απόψεις μετά των απόψεων των Στωϊκών, ιδίως δε των αναφερομένων εις τον κατηγορικόν λογισμόν⁶⁵ και απέδιδεν δογματισμόν εις αμφοτέρους. Αναφέρεται, εκ παραλλήλου, εις τον Αριστοτέλην⁶⁶, τον Ζήνωνα και τον Επίκουρον, θεωρών αυτούς δογματικούς και προσπαθεί δια επιχειρημάτων να αντιρροπήσῃ τας απόψεις αυτών. Αναφερόμενοι ούτοι εις το αγαθόν, ο μεν Ζήνων και οι Στωϊκοί επρέσβευον, ότι η αρετή «...πως έχον ηγεμονικόν καθεστηκυία», η ωφέλεια και η σπουδαία πράξις, «ενέργεια τις ούσα κατ' αρετήν» αποτελούν⁶⁷ το υπέρτατον αγαθόν, ο Επίκουρος δε, ότι η ηδονή αποτελεί τούτο και ο Αριστοτέλης, ότι η υγεία είναι υπερέτα όλων των αγαθών.

Ο Σέξτος υπογραμμίζει τας διαφοράς και τας αντιφάσεις, αι οποίαι υφίστανται ως προς την έννοιαν του αγαθού μεταξύ των φιλοσόφων ακόμη και εν μέσω των περιπατητικών, καταδεικνύων ούτω την ανεδαφικότητα του δογματισμού⁶⁸. Εν τούτοις, διά να υποστηρίξῃ τας θέσεις του ο Σέξτος, εστιάζει την κριτικήν του πολλάκις εις έν μόνον σημείον των περιπατητικών απόψεων, χωρίς να αναφέρεται εις το ευρύ φάσμα της Αριστοτελείου φιλοσοφίας.

Ενίοτε, αναφερόμενος εις τον Αριστοτέλην ο Σέξτος δεν χρησιμοποιεί τα αυθεντικά έργα αυτού, αλλά καταφεύγει εις τας Ελληνιστικάς δοξογραφίας⁶⁹, διά των οποίων καταβάλλεται προσπάθεια να ερμηνευθῆ ο Αριστοτέλης, εν τω πλαισίω της ευρυτέρας φιλοσοφικής ατμοσφαιρας των Ελληνιστικών χρόνων.

Επί της επιστημονικής σκέψεως του Αριστοτέλους ο Σέξτος δίδει ιδιαίτερον βαρύτητα εις την έννοιαν των κριτηρίων⁷⁰, τα οποία προσπαθεί να αναιρέσῃ διά σειράς συστηματικών αντιρρήσεων. Τα κυρίως χρησιμοποιούμενα κριτήρια, κατά τον Σέξτον, είναι αφ' ενός μεν η αντίληψις, διά τα δυνάμενα να εμπέσουν εις το πεδίο της αντιλήψεως, αφ' ετέρου δε η νόησις διά τα εμπύπτοντα εις το πεδίο της σκέψεως, ενίοτε δε δύναται να χρησιμοποιηθούν και αμφοτέρα τα κριτήρια και επ' αυτών να επιπροσθεθῆ η φαντασία, γεγονός το οποίον διευρύνει τους ορίζοντας της επιστημονικής σκέψεως και δίδει ιδιαίτερον ευελιξίαν εις αυτήν⁷¹.

Ο Σέξτος προσπαθεί να αντιστρατευθῆ εις τον Αριστοτέλην, διά επιχειρημάτων τα οποία κυρίως κλονίζουν τας εκείνου θέσεις. Ούτως η ρητορική είναι η τέχνη των λόγων κατά τον Αριστοτέλην, αλλά και η ιατρική είναι η τέχνη των λόγων των ιατρικών. Ο Σέξτος αντιτίθεται υπογραμμίζων ότι «Πάσα τοίνυν τέχνη σύστημα εστί εκ καταλήψεων συγκεχυμασμένων και επί τέλος εύχρηστον των εν τω βίω λαμβανουσών την αναφοράν»⁷². Επί τη βάσει του ανωτέρω ορισμού περί τέχνης, η ρητορική δεν αποτελεί τέχνην, ως διατείνεται ο Αριστοτέλης, καθ' όσον « ουκ έστι σύστημα εκ καταλήψεων... ψευδή δε εστί τα λεγόμενα της ρητορικής»⁷³.

Εις τας περί τόπου απόψεις, ο Σέξτος φαίνεται σαφώς επηρεασμένος από την Αριστοτελικήν σκέψιν, ερχόμενος εις φανεράν εντίθεσιν προς τας απόψεις των Στωϊκών, οι οποίοι διισχυρίζοντο, ότι τόπος είναι μόνον το διάστημα, το

διακατεχόμενον υπό όντος⁷⁴, ενώ κατά τους περιπατητικούς, μετά των οποίων συνεφώνει ο Σέξτος, τόπος είναι το «πέρας του εμπειρέχοντος»⁷⁵.

Αναφερόμενος εις την κίνησιν αντιτίθεται προς τας απόψεις του Παρμενίδου και του Μελίσσου, οι οποίοι αρνούνται την κίνησιν, δεν αποδέχεται δε απολύτως τας περί κινήσεως αρχάς. Μετά από εκτενή ανάλυσιν όλων των δυνατών επιχειρημάτων υπέρ ή κατά της κινήσεως, θεωρών, ότι τα επιχειρήματα είναι ισοσθενή⁷⁶ ο Σέξτος δηλοί ότι «ημείς επέχομεν περί του πότερον εστί κίνησις ή ουκ έστιν».

Ο Σέξτος και η επικούριος φιλοσοφία

Ο Σέξτος θεωρεί ότι ο Επίκουρος δεν ανέπτυξεν ίδιον φιλοσοφικόν σύστημα, αλλά ήντλινεν τας απόψεις του εκ του Ομήρου⁷⁷, ιδίως τας αναφερομένας εις τον θάνατον⁷⁸. Εθεώρει αυτόν ετερόφωτον και ανεδαφικόν εις τας πλείστας των απόψεων του, τας οποίας δεν δύναται να εδραιώσῃ ορθώς. Πολλοί εκ των στωϊκών φιλοσόφων επίσης, όπως ο Ποσειδώνιος και ο Σωτίων διετεινόντο ότι ο Επίκουρος οικειοποιήθη τας απόψεις του Δημόκριτου, παρουσιάζων αυτάς ως ιδίας⁷⁹.

Οι Επικούριοι επίστευον εις την αξίαν των αισθήσεων και απεδέχοντο τας αισθητικοαισθητηριακάς εμπειρίας ως αληθείς. Εν αντιθέσει παρά το γεγονός ότι οι σκεπτικοί εστηρίζοντο επί των φαινομένων, εν τούτοις δεν απεδέχοντο την απόλυτον αξίαν των αισθήσεων και προσεπάθουν να ίδουν τα φαινόμενα από πολλάς οπτικές γωνίας, πιστεύοντες ότι ο υποκειμενικός παράγων αντιτίθεται εις την ορθήν ερμηνείαν των αισθήσεων.

Οι Επικούρειοι εθεώρουν ότι η φύσις καθ' εαυτήν έχει μία σαφή ιεράρχησιν, διακρινόμενη εις τάξεις, εκάστη των οποίων υποδιαιρείται εις ετέρας επί μέρους τάξεις, αι οποίας διατηρούν εσωτερικήν ενότητα μεταξύ των. Οι σκεπτικοί αμφέβαλαν διά την αξίαν της ταξινομήσεως της φύσεως κατά το μέτρον των επικουρείων, αποδεχόμενοι έν πλέον πλαστικόν και ευμετάβλητον σύστημα, απέχον του συστηματικού σχήματος των Επικουρείων.

Ο Σέξτος και η στωϊκή φιλοσοφία

Εις τα πλαίσια της πολεμικής προς τον δογματισμόν και προς τους πιστεύοντας ότι κατέχουν την αντικειμενικήν γνώσιν ο Σέξτος αναφέρεται πλειστάκις εις του Στωϊκούς. Εις την Στωάν καθ' εαυτήν αναφέρεται εν γένει ενενήκοντα φορές εις το έργον του, εις τον Ζήνωνα είκοσι έξ φορές, εις τον Χρύσιππον είκοσι φορές και εις τον Κλεάνθην εννέα φορές⁸⁰. Είναι γνωστόν ότι εις την στωϊκήν φιλοσοφίαν η έννοια του λόγου, ως λογική έκφρασις, αποτελεί θεμελιώδη αρχήν η οποία υπό το κράτος της προνοίας διέπει το σύμπαν, προσδιοριζόμενη υπό του πνευματικού τόνου και της εμπαρμένης⁸¹. Όλη η λογική δομή της στωϊκής φιλοσοφίας, διά της οποίας καθίστατο προσπάθεια αιτιολογήσεως όλων των φαινομένων και των φυσικών και των ψυχολογικών, προσέκρουεν εις την συνεχή τάσιν αμφισβητήσεως των πάντων υπό των σκεπτικών. Και ενώ μεν αμφότεραι αι σχολαί επεδίωκαν την ψυχικήν ειρήνην, οι μεν Στωϊκοί έτειναν να επιτύχουν αυτήν διά της αυτοκυριαρχίας, του αυτοελέγχου και του «κατά λόγον ζήν»⁸², οι δε σκεπτικοί διά

της «εποχής», της αποφυγής της κριτικής και της αταραξίας.

Η εκλεκτικότητων Στωϊκών εις την διαμόρφωσιν φιλικής επικοινωνίας εντός του κοινωνικού χώρου⁸³, προσέκρουεν εις την απλότητα και την καθολικότητα της επικοινωνίας εν μέσω των ανθρώπων, η οποία υιοθετείτο υπό των σκεπτικών. Κοινόν σημείον συναντήσεως των στωϊκών μετά των σκεπτικών είναι η απόσπασις υπό αμφοτέρων της επιστημολογίας εκ της μεταφυσικής. Ο άκαμπτος δογματισμός όμως των Στωϊκών⁸⁴ προεκάλε την συνεχή αντίδρασιν του Σέξτου, διά τον οποίον η σταθερά αλληλοεξάρτησις αιτίου και αιτιατού διά την ερμηνείαν των φαινομένων, η επικρατούσα εις την στωϊκήν φιλοσοφίαν εφείνετο, εν πολλοίς, ακατάληπτος, τόσον διότι πολλάκις δεν δύναται αύτη να καθορισθή μετά ακριβείας, όσον και εκ του γεγονότος ότι υφίσταται ενίοτε ικανός υποκειμενισμός εις την επισήμωσιν του αιτίου⁸⁵.

Διά τους σκεπτικούς είναι βέβαιον ότι η ανεύρεσις της αληθείας είναι ιδιαιτέρως δυσχερής και ότι ο δισχυρισμός των Στωϊκών ότι κατέχουν την αλήθειαν είναι μακράν της πραγματικότητος. Όπως εις πολλά σημεία του έργου του αναφέρει ο Σέξτος, υφίστανται πολλά οπτικά γωνία και πολλοί οδοί, διά των οποίων θα ηδύνατο να προσεγγίση ο άνθρωπος την αλήθειαν. Οι σκεπτικοί αρνούνται την «καταληπτικήν φαντασίαν»⁸⁶ των Στωϊκών, διά της οποίας καθίσταται εφικτή η προσέγγισις της αληθείας⁸⁷, αναγνωρίζοντες δε την δυσχέρειαν προσεγγίσεως αυτής, παραιτούνται της συνεχούς κριτικής και επιδιώκουν διά της εποχής την αταραξίαν και τον ήρεμον απλούν και ευτυχή βίον⁸⁸.

Η ψυχοθεραπευτική συμβολή των σκεπτικών

Οι σκεπτικοί προτείνουν πάντοτε την «εποχήν», ως στάσιν και θέσιν ζωής έναντι όλων των διλημάτων και των αντιθέσεων διά να καταστή το άτομον και ιδίως ο σκεπτόμενος άνθρωπος ικανός να διατηρήση την ομοιόστασιν του μακράν της αγωνίας, του άγχους, της συνεχούς αναλώσεως, των αντιθέσεων, των διαφωνιών, των ανταγωνισμών και της εμμονής, την οποίαν συνήθως εμφανίζουν οι προβάλλοντες και υπερασπιζόμενοι δογματικές θέσεις.

Διά της αρχής της ισοσθενείας ή της ισοδυναμίας ο Σέξτος απαλλάσσει τον άνθρωπον από το άγχος της επικρατήσεως και εκ παραλλήλου απομακρύνει αυτόν από το βάραθρον της οίησεως, εις το οποίον θα οδηγήτο εάν είχαν την αίσθησιν ότι κατείχεν την αλήθειαν. Επί ισχυράς ισοσθενικής συγκρούσεως συνιστά πάντοτε, ως ιδανικήν λύσιν διά την διατήρησιν του ομοιοστατικού ισοζυγίου, την «εποχήν». Εκ της «εποχής» απορρέουν η εσωτερική γαλήνη, η αταραξία, η ειρήνη και η απάθεια.

Εις τον αρχαίον σκεπτικισμόν η αμφισβήτησις και η αναζητήσις περιορίζοντο κυρίως εις τον εξωτερικόν κόσμον, ενώ υπήρχεν σταθερά η πίστις εις τον πνευματικόν κόσμον και εις τας αξίας του έσω ανθρώπου, τας οποίας πρέπει να καλλιεργεί ο άνθρωπος αποσπώμενος από την αγωνίαν, την μέριμναν και τον περισπασμόν των εξωτερικών πραγμάτων. Η αταραξία απορρέει από την εστίασιν εις την εσωτερικήν πραγματικότητα και την αποφυγήν της αγωνίας και του ανταγωνισμού, ο οποίος είναι καρπός του δογματισμού⁸⁹.

Αντιθέτως, εις τον νεώτερον σκεπτικισμόν, ο οποίος εμφανίζεται ενίοτε υπό την έννοιαν του θετικισμού, αμφισβητείται

το θείον και η αξία του έσω ανθρώπου και εστιάζεται η σκέψις μόνον εις την πραγματικότητα του υλικού ή αισθητού κόσμου, ο οποίος εμπίπτει εις τας αισθήσεις και εδραιούται διά της επιστημονικής επιβεβαιώσεως, η οποία ευλόγως κατά καιρούς αναθεωρείται, συναρτήσκει νέων δεδομένων, τα οποία προκύπτουν εκ της συνεχιζομένης και διηλεκτικής αυξανόμενης τεχνολογικώς αναβαθμιζομένης ερεύνης.

Εν γένει η συνεχής αμφισβήτησις των σκεπτικών οδηγεί εις την αβεβαιότητα και την έλλειψιν της εσωτερικής σταθερότητας. Ούτως, η γαλήνη και η αταραξία δεν στηρίζονται επί σταθεράς βάσεως και καθίστανται απλώς έν προασπιστικόν ένδυμα ή μάλλον έν προτείχισμα της ψυχής από την αγωνίαν και το άγχος και ουχί γνήσιος καρπός αληθούς ειρήνης, η οποία προέρχεται από την αίσθησιν της ορθής εσωτερικής πορείας και την βίωσιν ακλονήτων, αναλλοιώτων και ακαταλύτων αξιών⁹⁰.

Ενδεχομένως υφίσταται η καλουμένη «σκεπτική προσωπικότης», αναφερομένη εις άτομα στρεφόμενα προς την αβαβαιότητα, την αμφισβήτησιν και την αναζήτησιν άνευ αποτελέσματος. Ο Jaspers⁹¹ επεσήμανεν την εν λόγω χαρακτηρισιολογικήν ιδιαιτερότητα και περιέγραψεν το περίγραμμα της σκεπτικής προσωπικότητος, η οποία ενδεχομένως εμπερικλείει πολλά αρνητιστικά στοιχεία διά το προσωπικόν είναι.

Η συνεχής αμφισβήτησις και η αποφυγή σταθεράς επιλογής δύναται να θεωρηθή, ότι εν μέρει απαλλάσσει τα άτομα από το άγχος και την απειλήν του ενδεχομένου σφάλματος και ιδίως της ανεπιτυχούς επιλογής και κατ' επέκτασιν εκ της κριτικής, την οποίαν ταύτα θα υφίσταντο υπό του κοινωνικού χώρου. Κατ' ουσίαν η αμφισβήτησις και ο σκεπτικισμός αποτελούν φυγήν εκ της υπευθύνου πραγματικότητος⁹².

Είναι βέβαιον ότι εις τα πλαίσια τόσο της φιλοσοφίας όσο και της επιστήμης, το ενδεχόμενον του σφάλματος δεν είναι μακράν της λειτουργικής πραγματικότητος ακόμη και του πλέον πεπαιδευμένου και ορθώς συγκροτημένου στοχαστού και επιστήμονος. Έχει ιδιαίτεραν αξίαν η έγκαιρος αναγνώρισις και αποδοχή του λάθους και η μετά συνεπειάς και ευθύνης θεραπεία αυτού.

Το ενδεχόμενον του σφάλματος θα ήτο τραγικόν να οδηγή εις ένα λαβύρινθον αβεβαιότητος, συνεχούς αμφισβήτησεως, αποφυγής λήψεως συγκεκριμένων θέσεων και υπευθύνων αποφάσεων και τελικώς εις την ουσιαστικήν αδρανοποίησιν, διά την επίτευξιν της αβαθούς αταραξίας. Το ενδεχόμενον του λάθους ευλόγως δεν εγκυμονεί τον κίνδυνον της αδυναμίας, της απαξιώσεως και της αυτοαναιρέσεως του σκεπτομένου ανθρώπου. Το λάθος αναγνωριζόμενον, αφ' εαυτού απομακρύνει το άτομον από τον δογματισμόν και επιτρέπει την πληρεστέραν αυτογνωσίαν και την βαθυτέραν συγκρότησιν αυτού, διά της περαιτέρω γνωσιολογικής συγκροτήσεως και εσωτερικής καλλιέργειας⁹³.

Είναι αποδεκτόν, ότι η απόλυτος επιστημονική ή ευρυτέρα γνώσις είναι ανέφικτος, καθ' όσον πάντοτε προστίθενται νέα στοιχεία εις την γνώσιν ή αναθεωρούνται τα ήδη υπάρχοντα. Εν τούτοις, η συνεχής αμφισβήτησις συνεπάγεται την έμμεσον απόρριψιν εκάστης γνώσεως και την αίσθησιν της συνεχούς ασταθείας και μεταβλητότητος, η οποία ενίοτε επεκτείνεται εκ του χώρου του επιστητού εις τον χώρον της εσωτερικής ζωής του ατόμου.

Εάν ο σκεπτόμενος άνθρωπος στηρίζεται μόνον εις τα φαινόμενα και θεωρεί ότι τα φαινόμενα εκφράζουν την αυταπόδεικτον αλήθειαν, τότε ακυρούται η θεωρητική σκέψις⁹⁴ και η περαιτέρω έρευνα και περιορίζονται οι ορίζοντες εντός του αισθητού κόσμου, όπως ούτος είναι αντιληπτός, χωρίς να καταβάλλεται προσπάθεια προς περαιτέρω εμβάθυνσιν εις την γνώσιν, διά της αναπτύξεως νέων τεχνολογικών δυνατοτήτων και διευρύνσεως της οπτικής γωνίας υπό την οποίαν θεωρείται ο αισθητός κόσμος.

Εκ παραλλήλου, διά της αποκλειστικής εστίασεως επί του αισθητού κόσμου αναιρείται όλη η ωραιότης των μεταφυσικών προεκτάσεων και σβήνει η ελπίς και η προσδοκία της αιωνιότητος, η οποία αποτελεί το ουσιαδέστερον υπαρξιακόν έρεισμα του ανθρώπου, καταλείπουσα ούτως έν αγεφύρωτον υπαρξιακόν κενόν.

Ο Σέξτος υπό το βλέμμα των εκκλησιαστικών συγγραφέων

Ο Σέξτος αναφέρεται υπό του Ιππολύτου εις το έργον του «Refutatio Omnium haeresium», εις το οποίον καταδικάζονται αι αρχαί του σκεπτικισμού, αποδίδονται δε εις τον Σέξτον τα αίτια των αιρέσεων, αι οποίαι κατεπόνθησαν επί μακρόν την Εκκλησίαν.

Γνώσιν των απόψεων του Σέξτου είχαν κατά κύριον λόγον ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος, τας οποίας μετά σθένους απέρριπτεν λέγων ότι «Νόημα δεινόν και κακόηθες είναι ό σκεπτικισμός· δυσδιέξοδος χαρακτηρίζει τούς λόγους των σκεπτικών»⁹⁵. Εθεώρει, ότι αι συνεχείς αμφισβητήσεις των σκεπτικών διαβιβρώσκουν την Εκκλησίαν και εγκαθιστούν νοσηρόν και αδιέξοδον πνεύμα, το οποίον ουδόλως ανατείνει τον άνθρωπον⁹⁶. Εκ παραλλήλου, δε επίστευεν σταθερώς, ότι η εν γένει θύραθεν φιλοσοφία ουδεμίαν πλέον έχει θέσιν προ του φωτός της Χριστιανικής αληθείας⁹⁷.

Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς θλίβεται και απορεί διά την σταθεράν στάσιν των σκεπτικών να αμφισβητούν συνεχώς τα πάντα, να αντιμάχωνται τους πάντας και να αντιλέγουν διά τα πάντα «εϊσι δ' έφεκτικοί τινες οι και κοινή πᾶσιν άντιλέγουσι...»⁹⁸.

Ο Νικόλαος Καβάσιλας, γνώστης των έργων του Σέξτου, ασκεί αληθή πολεμικήν κατά των σκεπτικών, την οποίαν συνοψίζει εις το ολιγοσέλιδον κείμενον «Κατά των λεγομένων περι τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας ἔστι, παρά Πύρρωνος τοῦ καταράτου»⁹⁹, εις το οποίον κατά μεθοδικόν τρόπον προσπαθεί να αναίρῃ τας απόψεις του Πύρρωνος και των σκεπτικών εν γένει.

Η επίδρασις του Σέξτου επί της φιλοσοφίας εν γένει

Παρά το γεγονός ότι ο Σέξτος υπήρξεν πολυγραφότατος, η επίδρασις αυτού επί του φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι δεν υπήρξεν άμεσος. Κατά τους Μέσους Χρόνους το έργον αυτού δεν εμελετάτο. Η Λατινική μετάφρασις των Πυρρωνίων Υποτυπώσεων υπό του Niccolò da Reggio δεν έτυχεν ευρείας αποδοχής, ενώ αργότερον η υπό του Henri Estienne το 1562 και η υπό του Gantian Heruet Λατινική μετάφρασις του «Προς Μαθηματικούς» το 1569, ήρχισαν να ασκούν εμφανή επίδρασιν επί του φιλοσοφικώς σκέπτεσθαι του δυτικού κόσμου. Ίσως η όλη ατμόσφαιρα, η απορρέουσα από την αμφισβήτησιν της Αγίας Έδρας υπό της Διαμαρτυρήσεως συνέβαλεν εις την μετά

σοβαρότητος θεώρησιν των θέσεων του σκεπτικισμού επί της καταρρίψεως του δογματισμού και της συνεχούς αναζητήσεως της αληθείας¹⁰⁰.

Ο σκεπτικισμός εγένετο περισσότερο γνωστός εις την δύσιν και την λατινικήν γραμματολογία υπό την μορφήν του Ακαδημαϊκού σκεπτικισμού διά του Αγίου Αυγουστίνου, συγγράψαντος το έργον «Προς Ακαδημαϊκούς (Contra Academicos)»¹⁰¹. Παρά δε το γεγονός ότι ο Ιερός Αυγουστίνος αντιτίθεται εμφανώς προς τας αρχάς του σκεπτικισμού¹⁰², υπερασπιζόμενος την αλήθειαν του Χριστιανισμού, εν τούτοις εις τας Εξομολογήσεις αυτού διαφαίνεται η επίδρασις των σκεπτικίων εις τας “sub specie dubitationis” τας “Eo ipso tempore dubitationis meae”¹⁰³ και εις τας περί θανάτου σκέψεις αυτού¹⁰⁴, εις σημείον ώστε να αναπτύσσεται η έννοια του «Αυγουστινίου σκεπτικισμού»¹⁰⁵.

Εκ παραλλήλου, εις την Κωνσταντινούπολιν ο Πατριάρχης Φώτιος περιέλαβεν τα έργα του Σέξτου εις την «Βιβλιοθήκην» αυτού, υπογραμμίζων ότι οι σκεπτικοί και ιδίως ο Αινσιδής, κατ’ ουσίαν καθίστανται δογματικοί όταν προβάλλουν τον ισχυρισμόν, ότι ουδέν δύναται να αποτελέση αντικείμενον γνώσεως¹⁰⁶.

Ο Θεόδωρος ο Μετοχίτης¹⁰⁷ αναφέρεται εις τους «Υπομνηματισμούς» του επί των σκεπτικίων, τους οποίους αποκαλεί «εφεκτικούς» λέγων «Ότι οὐκ ἔξω λόγου παντάπασι δόξειεν ἄν εἶναι τὰ τῶν Ἐφεκτικῶν ἐναντιουμένων πρὸς πᾶσαν κατάληψιν, καὶ ὅτι Πλάτων καὶ Σωκράτης ἀρχὰς εἰς τοῦτ’ ἔδωκαν»¹⁰⁸.

Το ελληνικόν κείμενον των έργων του Σέξτου μετεφέρθη εκ της Κωνσταντινουπόλεως εις την Βενετία υπό του Francesco Filelfo, το 1427 και εξεδόθη εις την Δύσιν, διά πρώτην φοράν το 1621 υπό των Petrus Jacobus Chouet. Αι Πυρρώνιοι Υποτυπώσεις είχαν εκδοθῆ εις Λατινικήν μετάφρασιν υπό του Henricus Stephanus (Henri Etienne) εις την Γενεύην ἤδη το 1562.

Ο Σέξτος ἤρχισεν να μελετάται εις την Ιταλίαν, ασκήσας φανεράν επίδρασιν επί του Σαβοναρόλα¹⁰⁹ και των λογίων της Φλωρεντίας, συμβάλλων τα μέγιστα εις την ανάπτυξιν της ευρείας αναγεννησιακής σκέψεως¹¹⁰ και εις την απομάκρυνσιν των στοχαστῶν από τον δογματισμόν, την φιλοσοφικὴν ἔπαρσιν και την ἀπόλυτον προσήλωσιν εις την Αριστοτελικὴν φιλοσοφίαν.

Εκ των έργων του Σέξτου κυρίως αι Πυρρώνιοι Υποτυπώσεις ἤρχισαν σταδιακῶς να ασκούν ισχυράν επίδρασιν επί του δυτικού φιλοσοφικού στοχασμοῦ, ιδίως από των αρχῶν του 17ου αἰώνος και να εκφράζωνται εις τα έργα των Michel de Montaigne¹¹¹, David Hume¹¹², και Hegel.

Ο Descartes επηρεασθεὶς υπό των απόψεων του Σέξτου προσεπάθησεν να αναζητήσῃ την αλήθειαν μακράν του δογματισμοῦ, αγωνιζόμενος να εδραιώσῃ ἐπὶ αποδεικτικῶν στοιχείων την ἀξίαν των φαινομένων. Εἰς τα έργα του χρησιμοποιοῖ εν ἐκτάσει την επιχειρηματολογίαν των σκεπτικίων. Κατά τον Descartes, η νοητικὴ διαύγεια και η ὀρθὴ παρατήρησις αποτελοῦν την ὁδὸν προς την αλήθειαν. Η σκέψις, η ἀντίληψις, η ἀνάλυσις και η ἐπὶ κρισις των φαινομένων και οὐχὶ η ἄνευ κριτικῆς ἀποδοχῆ αὐτῶν αποτελοῦν τας βασικὰς αρχὰς της φιλοσοφίας του Descartes¹¹³. Εἰς τα πλαίσια των μεταφυσικῶν προβληματισμῶν ο Descartes δέχεται την παρουσίαν του παντοδυνάμου θεοῦ και ἀποδέχεται ὅτι η αλήθεια εὐρίσκειται εν τῷ Θεῷ. Το σύνολον δε των ιδεῶν,

αι ὁποῖαι αντικατοπτρίζουν την αλήθειαν προέρχονται εκ του θεοῦ και καθίστανται ἀντιληπταὶ διὰ της προσεγγίσεως του θεοῦ.

Ο ἄνθρωπος θα πρέπει να ἔχη την δυνατότητα να ἀποδέχεται μετὰ διαυγείας τας αἰωνίους αληθείας και να ενσωματώνῃ αὐτάς εις την σκέψιν του, καθ’ ὅσον ο Θεὸς παρέχει την δυνατότητα εις την ἀνθρωπίνην φύσιν να ἀντιλαμβάνεται τας αληθείας τας προοριζόμενας και προκαθοριζόμενας διὰ τον ἄνθρωπον.

Αἱ ιδέαι κατὰ τον Descartes ἔχουν ἐν αιτιολογικόν ὑπόβαθρον και ἐν σημείον ἀναφοράς, διὰ των ὁποίων ἐκάστη ιδέα ἀποκτὰ την ἀντικειμενικὴν αὐτῆς ὑπόστασιν.

Οὕτως η σημαντικὴ διαφορὰ μεταξύ του Σέξτου και του Descartes συνίσταται εις το γεγονός ὅτι ἐνῶ ἀμφότεροι στρέφονται κατὰ του δογματισμοῦ και ἀναζητοῦν την αλήθειαν εις τα πλαίσια της ἀντικειμενικῆς σκέψεως ο Descartes συνειδητῶς ἀποδέχεται την μεταφυσικὴν βεβαιότητα, θέτων το θεῖον ὡς κριτήριον της αληθείας¹¹⁴.

Εν μέσῳ των πολλῶν διλημμάτων, τα ὁποῖα φυσικόν εἶναι να ἀντιμετωπίξῃ ο σκεπτόμενος ἄνθρωπος, ἐάν θέλῃ να ἀποφύγῃ την δογματικὴν καθήλωσιν, η ὁδὸς προς την αλήθειαν θα καθορισθῆ υπό των ιδεῶν, αι ὁποῖαι ἔχουν μεταφυσικὴν ὑπόστασιν και οὐχὶ μόνον υπό της ἐμπειρικῆς γνώσεως¹¹⁵.

Η σύγχρονος φιλοσοφία της παιδείας, επηρεασθεῖσα υπό του σκεπτικισμού και ιδίως υπό των θέσεων του Σέξτου και των σκεπτικίων της κλασσικῆς ἀρχαιότητος προσεπάθησεν να διευρύνῃ την δυνατότητα της πολυσχιδούς και πολυπλεύρου σκέψεως και να συμβάλῃ εις την εδραίωσιν των γνώσεων ἐπὶ ἀντικειμενικῶν δεδομένων προερχομένων, εκ της βασικῆς ἐρεῦνης. Σύγχρονως ο σκεπτικισμός, ἀπεμάκρυνεν την παιδείαν εκ του δογματισμοῦ και των προκαταλήψεων και εἰσήγαγεν την χαράν της ἀναζητήσεως, ἄνευ ἀγχους και ἀναγωνιστικῶν τάσεων, ὀδηγήσας την διδασκαλίαν εις την καλλιέργειαν της δημιουργικῆς σκέψεως και του ἐπιστημονικοῦ προβληματισμοῦ και οὐχὶ εις την καθήλωσιν ἐπὶ παγιωμένων θέσεων.

Ο σκεπτικισμός και η επιστημονικὴ ἀντίληψις

Η συμβολὴ του σκεπτικισμού ἐπὶ της ἐπιστημονικῆς σκέψεως εἶναι σημαντικὴ. Η ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τον δογματισμόν και η στροφή εις την ἐπιστημονικὴν ἐρεῦναν αποτελοῦν το ὑπόβαθρον της κατακορύφου ἐπιστημονικῆς πορείας των δύο τελευταίων αἰώνων, η ὁποῖα σταδιακῶς ἤρχισεν ἡδη ἀπὸ τα τέλη του δεκάτου ἐβδόμου αἰώνος, ὅτε η ὀρθὴ παρατήρησις των φαινομένων και η πειραματικὴ ἐπιβεβαίωσις των θεωρητικῶν συλλήψεων, ἔδωσαν σταθερόν και ἀντικειμενικόν ἐρείσμα εις την ἐπιστήμην και την ἀπελευθέρωσαν ἀπὸ την εὐλαβικὴν καθήλωσιν εις προγενεστέρας ἀπόψεις.

Ο πυρετός της ἐρεῦνης των τελευταίων αἰώνων ἐτροφοδοτήθη ἀπὸ την ἀμφισβήτησιν και ἀπὸ την ἀγωνίαν διὰ την προσέγγισιν της ἐπιστημονικῆς αληθείας. Τα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα, εκ παραλλήλου, ἀπελευθέρωσαν τον ἐπιστήμονα και τον στοχαστὴν οὐχὶ μόνον ἀπὸ τον δογματισμόν ἀλλὰ και ἀπὸ τας ἀκραίας και δογματικὰς εν πολλοῖς ἀπόψεις των σκεπτικίων, ὅτι δεν υφίσταται ἀπόδειξις περὶ της αληθείας και ὅτι η γνώσις εἶναι ἀνέφικτος.

Ο σύγχρονος ἐπιστήμον διατηρεῖ μεν την ἀμφισβήτησιν, η ὁποῖα ὀδηγεῖ εις την ἐρεῦναν, ἀλλὰ δεν

ασπάζεται την «εποχήν», πιστεύων ότι η χαρά εκ της ερεύνης είναι πολύ υπερτέρα της αταραξίας. Εις την θέσιν των σκεπτικών «Αδοξάσως βιοῦμεν»¹¹⁶ αντιπασσόμενος ο επιστήμων αναγνωρίζει, ότι δι' όλα είναι εύλογον να υπάρχουν δοξασίαι¹¹⁷, αι οποῖαι ὁμως διὰ να αποκτήσουν ἀληθὴ ὑπόστασιν και να ενταχθούσιν εις την επιστημονικὴν γνῶσιν θα πρέπει να υποστούν την διεργασίαν της αποδείξεως, διερχόμενοι διὰ του

ηθμοῦ της επιβεβαιώσεως της ὀρθότητος των.

Ἡ ἔννοια της σχετικότητος, υπογραμμιζομένη ὑπὸ του Σέξτου, ἀπετέλεσεν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς του εικοστοῦ αἰῶνος, τον ἀκρογωνιαῖον λίθον εις την φυσικὴν επιστήμην¹¹⁸ και την φιλοσοφίαν, υποκαταστήσασα την Νευτώνιον ἀντίληψιν¹¹⁹, ἀσκήσασα συγχρόνως σταθεράν ἐπίδρασιν ἐπὶ των βιολογικῶν επιστημῶν, της νευροφυλοσοφίας¹²⁰ και της ψυχολογίας¹²¹.

ΣΧΟΛΙΑ

1. Adv.Math.A.246, Hyp.I,152, Hyp.III,211,214
2. Το γεγονός ότι ο Σέξτος ἦτο ἰατρός καταδεικνύεται συν τοις ἄλλοις και εκ των ἰκανῶν ἀναφορῶν εις τὰ ἔργα του ἐπὶ της ἰατρικῆς. Ἀναφέρει οὕτω τον Ἀσκληπιόν ὡς ἰδρυτὴν της ἐπιστήμης των « τον ἀρχηγόν ἡμῶν της ἐπιστήμης» (Προς Μαθηματικὸς I, 260). Εἰς ἕτερον σημειῶν ἀναφέρει, ὅτι διὰ την ἀντιμετώπισιν της ἀσθενείας ὑπάρχουν πολλοὶ τρόποι προσεγγίσεως, οὐχὶ μόνον διὰ την ὕφεσιν των συμπτωμάτων, ἀλλὰ και διὰ την θεραπευτικὴν ἀντιμετώπισιν της νόσου καθ' ἑαυτήν (PH II 238). Παρὰλληλίζει πολλάκις την σχέσιν του ἀγαθοῦ και του κακοῦ με την σχέσιν της υγείας και της νόσου, καθ' ὅσον αι ἔννοιαι αὐταὶ εἶναι οἰκείαι προς αὐτόν (AD V 47). Ἀναφέρει ὅτι η τρώσις της καρδίας ἀποτελεῖ αἰτίαν θανάτου (Προς Μαθηματικὸς V 104). Παρὰδείγματα εκ της ἰατρικῆς ἀνφέρονται και εις τὰ ἀκόλουθα χωρία PH I 44, 51-52, 71, 80, 93, 101-103, 126-127, 131, 133, II 237-240, III 280-281; AD I 179, II 188, 219-221; AM I 95, 307-308, II 49.
3. Ἡροδότου δὲ διήκουσε Σέξτος ὁ ἐμπειρικὸς οὐ καὶ τὰ δέκα τῶν σκεπτικῶν και ἄλλα κάλλιστα' Σέξτου δὲ διήκουσε Σατορνίνος ὁ Κυθήνας ἐμπειρικὸς και αὐτός. Diog. Laert. IX. 12, 116.
4. Ἐπὶ της ἐμπειρικῆς σχολῆς βλέπε εκτενέστερον την ἐργασίαν του Edelstein Ludwig: Empiricism and Scepticism in the Teaching of the Greek Empiricist School. In: Edelstein: Ancient Medicine. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1967, 195-203
5. Ο Fabricius ἀναφέρει, ὅτι ο Σέξτος ἀνομάσθη Ἐμπειρικὸς λόγῳ της σχέσεως αὐτοῦ μετὰ της σχολῆς των ἐμπειρικῶν ἰατρῶν. Fabricius Testimonia p.2. Ἐν τούτοις ο Pappenheim εἶχεν την ἀντίληψιν ὅτι μᾶλλον ἀνήκεν εις την σχολὴν των Μεθοδικῶν, ἢ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ συγγενέστερος προς τους ἐμπειρικὸς σχολῆς, στριχόμενος εις την εὐνοικίαν διὰ τους μεθοδικὸς θέσιν του Σέξτου, εκπεφρασμένην εις τὰς Πυρρωνεῖους Ὑποτυπώσεις I,236. Βλέπε σχετικῶς Pappenheim Der Sitz der Schule dder Griechischen Skeptiker. Archiv fur Geschichte dse Philosophie,1887,1,I,47.
6. Baloyannis SJ: The Neurosciences in the Greek World. In KK.Sinha and DK.Jha (Eds) Some aspects of history of Neurosciences. Catholic Press , Ranchi, 2003, pp.97-117.
7. Η σχολὴ των ἐμπειρικῶν ἰατρῶν και των σκεπτικῶν φιλοσόφων εἶχεν παράλληλον πορείαν. Οἱ πλείστοι των ἐμπειρικῶν ἦσαν και σκεπτικοί. Ὁ Μενόδοτος εκ Νικομηδείας ἦτο ὁ πρῶτος ἐμπειρικὸς ἰατρός, ὁ ὁποῖος ἦτο συγχρόνως και σκεπτικὸς. Diog. IX. 12, 115, ὅπως και ὁ Θεόδωρος εκ Λαοδικείας, ὁ ὁποῖος ἦτο σκεπτικὸς και συγχρόνως ἐμπειρικὸς ἰατρός. Εκ των γνωστοτέρων σκεπτικῶν φιλοσόφων ἦσαν ὁ Πύρρων ὁ Ἠλείος (360-270 π.χ) και ὁ Τίμων ὁ Φλειάσιος (330-240 π.Χ), οἱ ὁποῖοι προσεπάθουν να ἀπαλλαγούσιν ἀπὸ τον δογματισμόν και να ἐστιάσουσιν την σκέψιν των εις την παρατήρησιν των φαινομένων ἀπὸ ὅλας τὰς δυνατάς ὀπτικὰς γωνίας, ἀποδεχόμενοι μετὰ της ἰδίας σοβαρότητος τὸσον την θετικὴν ὅσον και την ἀρνητικὴν ἔποσιν αὐτῶν, υπογραμμίζοντες την ὑποκειμενικότητα του τρόπου ἀντιλήψεως και ἐρμηνείας αὐτῶν. Ἡ σχολὴ αὐτὴ ἀνεπτύχθη ὡς ἀντίδρασις προς την σταθεράν ἰατρικὴν θέσιν των ἰατρῶν της Ἰπποκρατεῖου σχολῆς, οἱ ὁποῖοι ἀνεζήτουν πάντοτε την σχέσιν αἰτίου και αἰτιατοῦ προς ἐρμηνείαν των φαινομένων και συμπτωμάτων ἐκάστης νόσου. Ὁ Πλάτων εις τους Νόμους του διακρίνει δύο κατηγορίας ἐν μέσῳ των ἰατρῶν, ἦτοι ἰατροῦς, οἱ ὁποῖοι ἐντροφούσιν εις την θεωρητικὴν κυρίως γνῶσιν, την ὁποίαν χρησιμοποιούσιν εις την ἀντιμετώπισιν των ἀσθενῶν των και ἰατροῦς, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιούσιν κυρίως την ἐμπειρικὴν γνῶσιν, την ὁποίαν ἀπέκτησαν μαθητεύσαντες πλησίον ἐτέρων ἐμπειρῶν ἰατρῶν, των ὁποίων το ἔργον παρηκολούθουν μετὰ προσοχῆς, χωρὶς να ἐπιζητοῦν ἐκ παρὰλλήλου την θεωρητικὴν κατοχύρωσιν των ἐφαρμοζόμενων θεραπευτικῶν μεθόδων των (Νόμοι 720A-C,857C-D). Ἀργότερον, ἐν τούτοις, οἱ ἰατροὶ της ἐμπειρικῆς σχολῆς ἀνεγνώρισαν την ἀξίαν της θεωρητικῆς γνῶσεως, ἡ ὁποία παρεῖχτο κυρίως διὰ των ἔργων του Ἰπποκράτους και προσεπάθουν να ἐναρμονίσουν την θεωρητικὴν συγκρότησιν μετὰ της ἐμπειρίας.
8. Εκ των νεωτέρων φιλοσόφων ὁ Friedrich Nietzsche (1844-1900) ἐπίστευεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀλήθεια και τὰ πάντα ἔχουν ὑποκειμενικὴν ἀξίαν και ἐρμηνεύονται ἐπὶ τη βάσει των προοπτικῶν του ὑποκειμένου. «ὅπισθεν ἐκάστης ἐρμηνείας ὑφίσταται ἡ ἐγκρύπτεται και ἐτέρα ἐρμηνεία. Ὁ κόσμος της ἀληθείας εἶναι ἀπροσπέλαστος,

9. ἀναπόδεικτος, και οὐδὲν δύναται να ὑποσχεθῆ». Βλέπε Nietzsche, Friedrich. (1901)
10. The Will to Power. New York: Vintage Books. 1968.
11. « Ἴσοσθενείαν δε λέγομεν την κατὰ πίστην και ἀπιστίαν ἰσότητα, ὡς μὴδένα μὴδενος προκεισθαι των μαχομένων». Πυρρωνίου Ὑποτυπώσεις A, δ' 10.
12. «Εποχὴ δε ἐστὶν στάσις διανοίας δι' ἣν οὐτε αἴρομεν οὐτε τίθεμεν»
13. «Αταραξία δε ἐστὶ ψυχῆς ἀσχηλσία και γαληνότης»
14. Σέξτος Ἐμπειρικὸς Πυρρωνίου Ὑποτυπώσεις I,8,10. Εκδ. Κάκτος, Ἀθήνα 1998. «Ἀρχὴν δε της σκεπτικῆς αἰτιώδη φαμέν εἶναι την ἐλπίδα του ἀταρακτῆσιν» Ὑποτυπώσεις I,12
15. Οἱ λόγοι ἐκφράζονται και ὡς τρόποι. Οἱ δέκα λόγοι ἢ τρόποι των σκεπτικῶν ὁδηγοῦν εις την σκέψιν της ἐνδεχομένης Πυθαγορείου ἐπιδράσεως εκ των δέκα ἀντιθέτων ἀρχῶν της σχολῆς των Πυθαγορείων και της Ἀριστοτελικῆς ἐπιδράσεως εκ των δέκα κατηγοριῶν του Ἀριστοτέλους. Οἱ τρόποι εἰσιήθησαν κυρίως ὑπὸ του Αἰνσιδημοῦ ἀρχικῶς ὡς οκτὼ τρόποι της αἰτιολογίας, διὰ των ὁποίων ἐκφράζεται ὁ διαλεκτικὸς χαρακτῆρ της Ἀκαδημίας. Ὁ Σέξτος ἀποδίδει τους τρόπους εις τους παλαιότερους σκεπτικὸς (Ὑποτυπώσεις I,36).
16. Το ὑποκείμενον, το ὁποῖον κρίνει, κρίνει διαφοροτρόπως ἀναλόγως προς την ἡλικίαν του, το φύλον, την κατάστασιν της υγείας του, την παιδείαν, τὰ διαφέροντα του, τὰς ἐπιδιώξεις, τον χαρακτῆρα, την προσωπικότητα και τὰ ἐπιτηδεύματα του « οἱ ἀκμάζοντες ἄλλα αἰροῦνται και ἄλλα οἱ γέροντες, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι διάφοροι γίνονται φαντασίαι ὑπὸ των αὐτῶν ὑποκειμένων και παρὰ τὰς διαφορὰς ἡλικίας». Πυρρωνίου Ὑποτυπώσεις A, 106. « παρὰ δε το φοβεῖσθαι ἢ θαρρεῖν, ὅτι το αὐτὸ πράγμα τῷ μεν δειλῷ φοβερόν και δειρόν εἶναι δοκεῖ, τῷ θαρραλεωτέρῳ δε οὐδαμῶς» Πυρρωνίου Ὑποτυπώσεις A, 111
17. Σέξτος Ἐμπειρικὸς Πυρρωνίου Ὑποτυπώσεις A, 38.
18. Πυρρωνίου Ὑποτυπώσεις A, 27-28.
19. Ὁ ἀρχαῖος σκεπτικισμὸς ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν την πλέον σαφὴ και συγκεκριμένην ἀντίδρασιν εις τον δογματισμόν, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ να ἰδῆ την ἀλήθειαν διὰ της λογικῆς πέραν των φαινομένων και κατ' ἐπέκτασιν να ἀμβλύνῃ τὰς ὑπαρχούσας ἀντιθέσεις, αι ὁποῖαι ἀναφύονται ἀπὸ τὰ διάφορα φαινόμενα. Ἡ προσπάθεια ἀναζητήσεως της ἀληθείας πέραν των φαινομένων, θέτει εὐλόγως τὰ φαινόμενα ὑπὸ ἀμφισβήτησιν. Διὰ της ἀμφισβήτησεως των φαινομένων, ἀμφισβητοῦνται κατ' ἐπέκτασιν συνήθεις δοξασίαι και ἀπόψεις, αι ὁποῖαι εἶναι ἀπόρροιαί της ὑπαρχούσης ἐμπειρίας εκ των φαινομένων και της ἐρμηνείας αὐτῶν. Βλέπε Frede M. "The Sceptic's Beliefs." Burnyeat and Frede eds The original Sceptists,1997 pp. 1-24. Ὁ σκεπτικισμὸς, κατ' οὐσίαν, ἠνθισεν ἐντὸς του χώρου της Πλατωνικῆς Ἀκαδημίας. Μετὰ τον θάνατον του Πλάτωνος τὸ 347 π.Χ, ἀνέλαβεν την ἐυθύνην της ἀκαδημίας ὁ Σπείσιππος και ἐν συνεχείᾳ ὁ Ξενοκράτης. Ὁ ἕκτος ἐν σειρά ὑπεύθυνος της Ἀκαδημίας ἦτο ὁ Ἀρκεσίλαος, ὁ ὁποῖος κατὰ τον Διογένην τον Λαέρτιον ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος εἰσήγαγεν τον σκεπτικισμόν. Το σημείον το ὁποῖον, κατ' οὐσίαν, διακρίνει τους σκεπτικὸς εκ των ἐτέρων φιλοσοφικῶν ρευμάτων δὲν εἶναι μόνον αι δοξασίαι των, ἀλλὰ κυρίως ἡ στάσις των ἐναντι των δοξασίων των. Το γεγονός, ὅτι τὰ πράγματα εἶναι δυνατόν να εἶναι διαφορετικὰ εις την πραγματικότητα ἀπὸ ὅτι φαίνονται, δὲν τους ἀνησυχεῖ, ἐν ἀντιθέσει προς τους δογματικὸς οἱ ὁποῖοι διακατέχονται ἀπὸ ἀγωνίας διὰ να ἀνεύρουν και να ἐπαληθεύσουν την ἀληθὴ φύσιν των πραγμάτων. Ἡ ἀνάγκη της γαλήνης και της ἐσωτερικῆς ηρεμίας ἔχει πρωτεύουσαν βαρύτητα διὰ τους σκεπτικὸς ἐν σχέσει προς την συνεχὴ ἐπώδυνον ἀνάλωσιν διὰ την ἀνέυρεσιν της ἀληθείας, ἡ ὑπόστασις της ὁποίας δὲν δύναται πάντοτε να καταδειχθῆ. Βλέπε και Frede M. "The Sceptic's Beliefs." Burnyeat and Frede eds The original Sceptists,1997 pp. 23-24.
20. Εἰς την ἀναζήτησιν της ἀληθείας, ὁ Kant θεωρεῖ, ὅτι ὁ σκεπτικισμὸς ἀποτελεῖ το δεύτερον βῆμα της ὅλης πορείας προς την ἀλήθειαν, ἐνῶ ὁ δογματισμὸς ἀποτελεῖ το πρῶτον, λέγων: «το πρῶτον βῆμα εις την πορείαν του καθαροῦ ὀρθοῦ λόγου, το ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ την περίοδον της παιδικῆς ἡλικίας του ὀρθοῦ λόγου, εἶναι δογματικόν. Το δεύτερο βῆμα εἶναι σκεπτικόν και καταδεικνύει την ἰσχύν της κρίσεως, διὰ μέσου της ἐμπειρίας. Ἐπιβάλλεται ὁμως και ἐν τρίτον βῆμα, το ὁποῖον ἀποσκοπεῖ την ἐρευναν του ἰδίου του ὀρθοῦ λόγου...» Kritik der reinen Vernunft (KrV) A 761, B 789.

19. Ο Κλειτόμαχος (187-100 π.Χ.) ήτο εκ Καρχηδόνας, μαθητής του Κερνεάδη διαδεχθείς αυτόν εις την Ακαδημίαν. Υπήρξεν πολυμαθέστατος και πολυγραφότατος. Ήσκησεν οξείαν κριτικήν προς τους επικουρείους και τους Στωϊκούς. Απόψεις αυτού διασώζονται εις τον Σέξτον, τον Πλούταρχον και τον Κικέρωνα.

20. Το σημείον, το οποίον καθ' ουσίαν διακρίνει τους σκεπτικούς εκ των ετέρων φιλοσοφικών ρευμάτων δεν είναι μόνον αι δοξασίαι των, αλλά κυρίως η στάσις των έναντι των δοξασιών των. Το γεγονός ότι τα πράγματα είναι δυνατόν να είναι διαφορετικά εις την πραγματικότητα από ότι φαίνονται δεν τους ανησυχεί, εν αντιθέσει προς τους δογματικούς οι οποίοι διακατέχονται από αγωνίας διά να ανεύρουν και να επαληθεύσουν την αληθή φύσιν των πραγμάτων. Η ανάγκη της γαλήνης και της εσωτερικής ηρεμίας έχει πρωτεύουσαν βαρύτητα διά τους σκεπτικούς, εν σχέσει προς την συνεχή επώδυνον ανάλωσιν διά την ανεύρεσιν της αληθείας, η υπόστασις της οποίας δεν δύναται πάντοτε να καταδειχθή. Βλέπε και Frede M. "The Sceptic's Beliefs." Burnyeat and Frede eds The original Sceptists, 1997 pp. 23-24.

21. Πυρρώνιοι Υποτυπώσεις Β, 246.

22. Προς Μαθημ. vii, 202

23. Προς Μαθημ. i, 61.

24. Διά των Πυρρωνείων υποτυπώσεων δίδεται όλη η ουσία το βαθος και η έκτασις του σκεπτικισμού όπως ούτος εισήχθη εις το φιλοσοφικόν πεδιον υπό του Πύρρωνος. Ο Σέξτος διατείνεται, ότι ο Πυρρωνισμός αποτελεί «αγωγήν» και ουχί «αίρεσιν», καθ' όσον ο σκεπτικισμός δεν είναι δόγμα, αλλά απλώς οδός ή πορεία του σκέπτεσθαι «ζητητική, εφεκτική και απορρητική (Υποτυπώσεις i, 7). Η δύναμις του σκεπτικισμού συνίσταται εις την ανεύρεσιν της ισοσθενείας μεταξύ των πραγμάτων και η κατάληξις εις την ηρεμίαν της ψυχής.

25. Ο Πύρρων υιός του Πιστοκράτους εγεννήθη εις την Ήλιδα περί το 365 π.Χ. Υπήρξεν μαθητής του Βρύσσωνος και εν συνεχεία του Αναξάρχου. Ηκολούθησεν τον στρατόν του Μ. Αλεξάνδρου έως τας Ινδίας, ένθα εγγώρισεν τους Ινδούς γυμνοσοφιστάς και τας δοξασίας αυτών, εκ των οποίων επηρεάσθη ενδεχομένως, διατυπώσας εν συνεχεία τας περί αταραξίας απόψεις του, εκφράζων την αδιαφορίαν αυτού προς τα υλικά αγαθά και την απέκδυσιν παντός δογματισμού και παντός εσωτερικού άλγους. Επανερχόμενος εις την Ελλάδα, μετά τον θάνατον του Μ. Αλεξάνδρου, ίδρυσεν ιδίαν σχολήν εις την Ήλιδα, αγατών την απλήν, ταπεινήν και ειρηνικήν ζωήν, διατηρών πάντοτε την αυτοκυριαρχίαν του, ζων κατά κανόνα εν απομονώσει μετά της αδελφής του Φιλίστης, δεχόμενος περιωρισμένον αριθμόν μαθητών και εκτιμώμενος βαθύτατα υπό των συμπολιτών του. Ο Κικέρων αναφέρει αυτόν ως υπερασπιστήν των αρετών και των ηθικών αξιών και διδάσκοντα το summum bonum (De orat. 111,62). Ο Πύρρων εσέβετο τας απόψεις του Δημοκρίτου, πολλὰ εκ των οποίων ενετάχθησαν εντός των πλαισίων του Πυρρωνισμού (Διογένης ΙΧ, 11,67). Η αταραξία διά τον Πύρωνα απετέλει σταθερόν τρόπον ζωής. Ο Ποσειδώνιος αναφέρει, ότι ο Πύρρων ταξιδεύων εις την θάλασσαν αντιμετώπισεν θύελλαν. Ενώ οι πάντες κατελήφθησαν υπό φόβου και ταραχής, ο Πύρρων, εν αταραξίαι και πλήρη γαλήνη υπέδειξεν χοιρίδιον επί του πλοίου, το οποίον έτρωγεν απερίσπαστον, λέγων ότι ο σοφός οφείλει να καλλιεργήση την αταραξίαν αυτού του μέτρου (Διογ. Λαερτ. ΙΧ. 68). Η αταραξία του Πύρρωνος εσχολιάσθη αρνητικώς υπό ωρισμένων, ως υπό του Αντίγονου του Καρύστιου, ο οποίος προέβαινεν εις περιγραφήν ακραίων περιστατικών εκ του βίου του, δι' εμφανούς ειρωνικής διαθέσεως (Διογ. Λαερτ. ΙΧ 63), ενώ εθαυμάζετο και επικροτείτο υπό των Στωϊκών, «έλεγε τε πολλάκις και Έπίκουρον θαυμάζοντα τήν Πύρρωνος άναστροφήν συνεχώς αυτού πυνθάνεσθαι περί αυτού» Διογ. Λαερτ. ΙΧ 64.

26. Τα βιβλία «Προς δογματικούς» διακρίνονται εις τα (α) Προς λογικούς Α, (β) Προς λογικούς Β, (γ) Προς φυσικούς Α, (δ) Προς φυσικούς Β, και (ε) Προς ηθικούς.

27. Τα βιβλία «Προς μαθηματικούς διακρίνονται εις (Προς γραμματικούς, (β) Προς ρήτορας, (γ) Προς γεωμέτρας, (δ) Προς αριθμητικούς, (ε) Προς αστρολόγους, (ς) Προς μουσικούς.

28. «ούδενί γάρ τών άδύλων συγκατατίθεται ό Πυρρώνειος» (Υποτυπώσεις I, 14)

29. Πυρρ. Υποτυπ I, 22

30. Η άποψις αύτη του Σέξτου, η οποία διά την εποχήν του είναι ιδιαίτερος προηγμένη, αιτιολογεί την διαφορετικήν άποψιν την οποία έχουν επί του αυτού φαινομένου διάφορα άτομα, καθ' όσον αντιλαμβάνονται τα αισθητικο-αισθητηριακά ερεθίσματα κατά διαφορετικόν έκαστον τρόπον. Ο Σέξτος προβαίνει εις ανάλωσιν της φυλογενετικής εξελίξεως των αισθητηρίων οργάνων των ζώων και της υφισταμένης ευλόγου διαφοράς αυτών εις την αντίληψιν της αυτής αισθητικής παραστάσεως (Πυρρ. Υποτυπ I, 49, 54, 55-59). Σήμερον, είναι γνωστόν ότι υφίσταται σημαντική διαφορά εις την

αντίληψιν των χρωμάτων, των ήχων, των οσμογόνων ερεθισμάτων, των γεύσεων, της αφής, της ισορροπίας, του σωματικού ή σπλαγχνικού άλγους μεταξύ των ανθρώπων και ιδίως μεταξύ των διαφόρων ειδών, τα οποία αντιλαμβάνονται ευρύτερον ή βραχύτερον φάσμα του φωτός ή του ήχου, της γεύσεως ή της οσφρήσεως, των ερεθισμάτων της επιπολής ή εν τω βάθει αισθητικότητας, των αιθουσαίων στατικοκινητικών διεγέρσεων και των σπλαγχνικών διεγέρσεων.

31. « αυτήν την ψυχήν διαφέρειν αλλήλων τους ανθρώπους, τύπος γαρ τις έστιν το σώμα της ψυχής, ως και η φυσιογνωμική σοφία δέικνυσιν (Υποτυπώσεις 1,85) Η δυνατότης εκφράσεως της προσωπικότητας και του νοητικού περιγράμματος του ατόμου, διά των χαρακτηριστικών του προσώπου και του σχήματος της κεφαλής υπεγραμμίσθη εν εκτάσει πολλούς αιώνας αργότερον εις την φρενολογίαν του Gall.

32. Προς Μαθημ. Xi, 140.

33. Πυρρ. Υποτυπ. I, 36. Διογένης Λαέρτιος ΙΧ, 11, 87.

34. Η έννοια της σχετικότητας απομακρύνει από τον δογματισμόν και διδει την δυνατότητα της αναζητήσεως, της συνεχούς εγρηγόρσεως και της πολυδιαστάτου ερμηνείας των φαινομένων. Είναι χαρακτηριστική η έκφρασις του Bertholt Brecht εις το "Εγκώμιον εις την αμφιβολίαν» ότι η αμφιβολία αφυπνίζει.

35. Πυρρ. Υποτυπ I, 100.

36. Ενταύθα ο Σέξτος παραθέτει το Ομηρικόν «άλλος γαρ τ' άλλοισιν ανήρ επιτρέπεται έργοις» Οδήσσεια ξ' 228.

37. Ενταύθα ο Σέξτος παραθέτει εκ του Ευριπίδου το «ει πάσι ταυτόν καλόν έφου σοφόν θ' άμα, ουκ ήν άναμφίλεκτος ανθρωποις έρις» Φοίνισσαι 499-500.

38. Βλέπε και την υφισταμένην σχέσιν των στωϊκών απόψεων μετά των αρχών του Σέξτου εις το έργον του Ebert Theodor: The Origin of the Stoic Theory of Signs in Sextus Empiricus. In: Oxford Studies in Ancient Philosophy 5 (1987) 83-126, at 91-95, 97, 99-100, 118, 123.

39. «τα τε γαρ φαινόμενα και τα άδηλα πάντα διαπεφώνηται» Πυρρ. Υποτυπ I, 186.

40. «ει δε διάφωρον, απαιτηθήσεται και ταύτης την αιτίαν, και φαινομένην μεν φαινομένην ή άδηλον αδηλου λαμβάνων εις άπειρον εκπεσείται» Πυρρ. Υποτυπ I, 186.

41. Η απόφανσις (φάσις) τίθεται υπό δύο κυρίως εννοίας, την γενικήν και την ειδικήν και άλλοτε μεν δηλοί θέσιν άλλοτε δε άρνησιν. Η μη απόφανσις (αφασία) αποτελεί διέξοδον εκ του ενδεχομένου εγκλεισμού του φιλοσόφου εις τα δεσμά του δογματισμού «η ουν αφασία απόστασις εστιν της κοινώς λεγομένης φάσεως...ως είναι αφασίαν πάθος ημέτερον δι' ό ούτε τιθέναι τι ούτε αναιρειν φαμέν» Υποτυπώσεις 1, 192.

42. Το δε «επέχω» παραλαμβάνομεν αντί του ουκ έχω ειπείν τίτι χρή των προκειμένου πιστεύσαι ή τίτι απιστησαι» δηλούντες ότι ίσα ημίν φαίνεται τα πράγματα προς πίστιν και απιστίαν, και ει μεν ίσα εστιν ου διαβεβαιούμεθα» Υποτυπώσεις I, 196.

43. «παντί λόγω ίσος αντίκειται» Υποτυπώσεις I, 202

44. Φαίνεται ότι ο Αινησιδημος όπως και ο Πρωταγόρας ήσαν βαθείς γνώσται της Ηρακλειτείου φιλοσοφίας και ότι διά μέσου ταύτης ωδηγήθησαν εν συνεχεία εις τον σκεπτικισμόν, αναγνωρίζοντες τας σκεπτικές αρχάς ήδη εις το έργον των προσωκρατικών φιλοσόφων. Ο Διογένης ο Λαέρτιος θεωρεί τον Ηράκλειτον σκεπτικόν και εντάσσει εκ παραλλήλου εις τους σκεπτικούς τον Αρχίλοχον, τον Όμηρον, τον Εμπεδοκλή, τον Ευριπίδη ακόμη δε και τον Ιπποκράτην. (Διογένης ΙΧ, 11, 71-78).

45. Βλέπε επί της φιλοσοφίας του Ηρακλείτου συν τοις άλλοις και τα ακόλουθα πονήματα Μπαλογιάννης Σ I. Ηράκλειτος ο Εφέσιος, από την δίνη της μεταλλοχολίας εις την αρμονίαν του Λόγου, Εγκέφαλος 2001; 38: 1-20. Μπαλογιάννης Σ I. Ηράκλειτος ο Εφέσιος και η εποχή μας. Εγκέφαλος 2013; 50, 1-21.

46. " οι περί τον Αινησιδημον έλεγον οδόν είναι την σκεπτικήν αγωγήν επί την Ηρακλειτείου φιλοσοφίαν, διότι προηγείται του ταναντία περί το αυτό υπάρχον το ταναντία περί το αυτό φαίνεσθαι» Υποτυπώσεις 1, 210.

47. Κατά τον Ηράκλειτον το σύμπαν εγένετο, υπό του πυρός, το οποίον αιωνίως υπάρχει (πυρ αειζών), ανάπτυν και σβήνον διηλεκώς, συμφώνως προς την καθωρισμένην αρμονίαν και το μέτρον των κοσμικών φαινομένων. Το πυρ, συγχρόνως, εκφράζει την ζωήν και τον θάνατον εις απόλυτον αρμονίαν, καθ' όσον έχει τουτό την δύναμιν απ' ενός μεν να κατακαίη, αφ' ετέρου δε να ζωοποιή. Το πυρ μεταστοιχειούται εις θάλασσαν και η θάλασσα εις γη και άνεμον. Ήτοι το πυρ ως ενέργεια, ως έκφρασις της ενεργείας ή ως ειδική μορφή ενεργείας, αποκτά υλικήν υπόστασιν, υγροποιούμενον προς ύδωρ, εκ του οποίου είναι δυνατόν εν συνεχεία να προέλθουν αι έτεραι καταστάσεις της ύλης (Αποστ. DK22 B30. Κλήμης Στρωματείς V 105). Συμφώνως προς

αρχαϊκά δοξασία το πυρ θεωρείτο ως έμβιον στοιχείον και ως κύριος συντελεστής της διατηρήσεως της ζωής. Βλέπε Schuhl PM: *Essai sur la formation de la Pensie Grecque*:2d edit:Paris 1949. Κατά τον Αριστοτέλην το πυρ είναι το λεπτότερον στοιχείον, το οποίον προσεγγίζει το άυλον, ευρίσκεται δε εις διαρκή κίνησιν και είναι εις θέσιν να μεταδώση την κίνησιν και εις έτερα στοιχεία. Βλ.Αριστοτέλους *ΠερίΨυχής* 405a 5. Ο Ηράκλειτος δίδων μεταφυσικήν ή εσατολογικήν προέκτασιν εις την έννοιαν του πυρός πιστεύει, ότι το πύρ θά έλθη διά να κρίνη και να κατακυριεύση τα πάντα. Θά επέλθη, ως εκ τούτου, εξαύλωσις των πάντων και αναβάθμισις αυτών προς έν απέραντον ενεργειακόν δυναμικόν. Ούτως η αρχή και το τέλος της δημιουργίας συμπίπτουν, όπως συμπίπτουν η αρχή και το τέλος ενός κύκλου . Προ του τέλους υφίστανται πολυάριθμοι και πολύμορφοι μεταπτώσεις της ύλης προς ετέρας υλικάς καταστάσεις, έως ότου τα πάντα τροποποιηθούν προς ενέργειαν .

48. Έκαστον στοιχείον κατά τον Ηράκλειτον δυναμικώς εμπεριέχει και το εκ διαμέτρου αντίθετον αυτού, εις το οποίον μεταπίπτει είτε διά της απωλείας των συντελεστών, εκ των οποίων συνίσταται, είτε διά της ανακτήσεως αυτών, κατ' αναλογίαν προς το θερμόν, το οποίον διά της απωλείας της θερμότητος καθίσταται ψυχρόν και αντιστρόφως. Η συνεχής αύτη μετάπτωσις εις τας αντιθέτους καταστάσεις ή εις τα αντίθετα φαινόμενα συμβάλλει εις την δημιουργίαν της καλλίστης αρμονίας, η οποία πολλάκις ευλόγως παραμένει αφανής, καθ' όσον η αφανής αρμονία καθίσταται πάντοτε υπερτέρα της φανεράς. Εκ παραλλήλου, αι αντίθετοι καταστάσεις συμβάλλουν, τα μέγιστα, εις την δυνατότητα αντιλήψεως της αξίας της θετικής εκφράσεως εκάστου φαινομενολογικού διπόλου . Ούτως, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται συνήθως την μεγάλην αξίαν της υγείας, διά μέσου της εμπειρίας της νόσου, την αξίαν της αναπαύσεως, διά της κοπώσεως, την αξίαν της σίτισεως, διά του λιμού , την αξίαν της χαράς διά της θλίψεως, της αγάπης, διά του μίσους, της ειρήνης, διά του θυμού. Επιπροσθέτως, εκ των αντιθέτων φαινομένων ή καταστάσεων απορρέει η σύνθεσις , η οποία δύναται να παράσχη λειτουργικήν πληρότητα και αισθητικήν αρμονίαν, ενώ συγχρόνως εντός των αντιθέτων είναι δυνατόν να εγκρύπτεται η αύτη εν τω βάθει αλήθεια ή η αύτη λειτουργική δυναμικότης. Προς την άποψιν ταύτην του Ηρακλείτου ταυτίζεται ο Hegel (1770-1831), όστις διά της τριτής του θέσεως, ήτοι της θέσεως, της αντιθέσεως και της συνθέσεως, εδημιουργεί μίαν ενότητα διά της συνθέσεως μεταξύ της θέσεως και της αντιθέσεως. Βλέπε: Hegel GWF: *Phaenomenologie des Geistes, Werke II, Berlin 1832-1845*.Κατά τον Hegel ο Ηράκλειτος είναι ο πατήρ της διαλεκτικής, ο οποίος διδάσκει την εξ αντιθέτων ενότητα. Βλέπε Hegel GWF:*Lectures on the History of Philosophy* ed.Hoffmeister 1940

49. Αποσπ. DK22 B41 Διογ.Λαέρτ.ΙΧ,1.Πρβλ.Αθήναιος ΧΙΙΙ 610β

50. Επί του ανωτέρω αντικειμένου ο Ηράκλειτος έρχεται εις αντίθεσιν προς την σχολήν της Μιλήτου, συμφώνως προς την οποίαν, ό,τι είναι αληθές είναι σταθερόν και μόνιμον. Κατά τον Ηράκλειτον η μεταβλητότης είναι το αληθές φαινόμενον, η δε σταθερότης αποτελεί το επιφανόμενον της δυναμικής ισορροπίας μεταξύ αντιρρόπως μεταβαλλομένων καταστάσεων.(Κλήμης Παιδαγωγός ΙΙ, 29).

51. Η σωφροσύνη αποτελεί σηματοκωτάτην αρετήν, τόσον διά την κοινωνικήν ζωήν του ατόμου, θεωρουμένη υπό του Πλάτωνος ως θεμελιώδης αρετή διά την ιδεώδη πολιτείαν (427e10), εν συνδυασμώ προς την σοφίαν, την ανδρείαν και την δικαιοσύνην. Διά την προσωπικήν ζωήν του ατόμου η σωφροσύνη θεωρείται ως μία εκ των ουσιωδών ηθικών αξιών, επί τη βάσει της οποίας αναπτύσσονται και έτεραι προσωπικαί και κοινωνικαί αρεταί.

52. Διά της συνεχούς αλλαγής, ο Ηράκλειτος εκφράζει την εσωτερικήν αναζήτησιν του αιωνίου και την αίσθησιν, ότι η προσωρινότης ή η αιωνιότης αποτελούν εσωτερικάς διαστάσεις, αι οποια μεταβάλλονται, ανυπομένουν του μέτρου της πνευματικής ζωής του ατόμου.

53. Διάφοροι ερμηνευταί του Ηρακλείτου έδωσαν διάφορους διαστάσεις εις την έννοιαν της ροής. Ούτως η ροή δύναται να ακολουθήσῃ μίαν συγκεκριμένην ταξιν και είναι δυνατόν να εκτιμηθή το μέτρον αυτής. Βλ. Kirk GS: *Natural changes in Heraclitus.Mind* 1951; 60:35-42.Η ροή των πάντων είναι δυνατόν ενδεχομένως να προκαλέη ριζικάς μεταβολάς και μόνον ο λόγος να παραμείνη αμετάβλητος. Βλ. Guthrie W: *A history of Greek Philosophy Vol.1,Cambridge, Cambridge University Press* 1962.

54. Υποτυπώσεις Ι,220.

55. Υποτυπώσεις Ι,225.

56. Υποτυπώσεις Ι,226.

57. Υποτυπώσεις Ι,231

58. Πυρρων.Υποτ. Ι,232

59. Βλέπε εκ παραλλήλου Hankinson R. J.: *Values, Objectivity and Dialectic; The Sceptical Attack on Ethics: its Methods, Aims, and Success*. In:

Phronesis 39 (1994) 45–68,

60. Βλέπε συν τοις άλλοις και Striker Gisela: *On the Differences between the Pyrrhonists and the Academics*. In: Striker: *Essays*, 135–149,

61. Πυρρων.Υποτ. 2,63-63

62. Βλέπε σχετικώς συν τοις άλλοις και Flückiger Hansueli: *The ephektikoi in the Commentators*. In: Branacci A. (ed.): *Philosophy and Doxography in the Imperial Age*. Firenze: Leo S. Olschki Editore 2005, 113–129.

63. Πυρρων.Υποτ. ΙΙΙ 31

64. Βλέπε σχετικώς. Gottschalk H. B, *Aristotelian philosophy in the Roman world from the time of Cicero to the end of the second century A.D.*, Berlin 1987, pp. 1079-174.

65. Πυρρων.Υποτ. 163-166 Βλέπε και Patzig G. *Aristotle's Theory of the Syllogism*, Reidel 1968, pp. 4-8.

66. Πυρρων.Υποτ. Ι 84

67. Πυρρων.Υποτ. ΙΙΙ, 169

68. Πυρρων.Υποτ. ΙΙΙ,181 «...ώστε και τινα των εκ φιλοσοφίας αναφθέξασσθαι 'μανείην μάλλον ή ησθεινήν'...ουδέν εστι φύσει αγαθόν»

69. Βλέπε Diels, H., 1879, *Doxographi Graeci*, Berlin: Weidmann. και Zhmud, L., 2001, 'Revising Doxography: Hermann Diels and his Critics', *Philologus*, 145: 219–243.

70. Βλέπτε συν τοις άλλοις και Taylor C C W. *Aristotle's epistemology, in Epistemology Companions to Ancient Thought*, ed. by S. Everson, Cambridge 1990, pp. 116-42.

71. Ο Albert Einstein υπεστήριζεν ότι διά τον επιστήμονα η φαντασία έχει μεγαλύτεραν βαρύτητα από την πολυμάθειαν, καθ' όσον επ' αυτής στηρίζεται η δημιουργικότης. Βλέπε σχετικώς Isaacson, Walter. *Einstein: His Life and Universe*, Simon & Schuster (2007)

72. Πυρρων.Υποτ.ΙΙ,10.

73. Πυρρων.Υποτ.ΙΙ,11

74. Πυρρων.Υποτ.ΙΙΙ,124.

75. Πυρρων.Υποτ.ΙΙΙ,131.

76. Πυρρων.Υποτ.ΙΙ,65.

77. Ιλιάς, Ι, 469

78. Ιλιάς, XXIV, 54

79. Διογ. Λαέρτ. Χ, 4. «... ο Ποσειδώνιος ο Στωικός και οι οπαδοί αυτού, και ο Νικόλαος και ο Σωτίων... διατείνονται ότι αυτός [ο Επίκουρος] πρόβαλε ως ιδικά του τας θεωρίας του Δημόκριτου επί των ατόμων και του Αριστιππίου επί της ηδονής».

80. Βλέπε Janasek K: *Sextus Empiricus Indices*.

81. «τήν είμαρμένην κίνησιν αΐδιον. συνεχή καί τεταγμένην» SVF ΙΙ 916.

82. SVF 1552

83. «λέγουσιν δέ τήν φιλιαν έν μόνοις τοίς σπουδαίοις είναι διά τήν όμοιότητα, φασί δε αυτήν κοινωνίαν τινά είναι τών κατά τόν βίον χρωμένων ήμών τοίς φίλοις ως έαυτοίς» SVF ΙΙΙ 631.

84. Βλέπε συν τοις άλλοις και Μπαλογιάννης ΣΙ.Η αυτοκτονία και ο θάνατος κατά τους Στωικούς φιλοσόφους Προσφορά Παντελεήμου Β', Θεσσαλονίκη 1990,σελ.380-391.

85. Πυρρ.Υποτυπ.ΙΙΙ,22

86. Βλέπε σχετικώς F. H. Sandbach, "Phantasia kataleptike", in: A. A. Long, ed., *Problems in Stoicism* (London 1971), 9–21

87. Oberti, Margherita *Scepticism versus dogmatism: an internal analysis of Sextus Empiricus' Against mathematicians*, book VII Thesis University of British Columbia 1978.

88. Βλέπε και την εργασίαν του Machuga Diego: *The Pyrrhonist's ataraxia and philanthropia*. In: *Ancient Philosophy* 26 (2006) 111–139,

89. «ώς χρή τοῦ σοφοῦ έν τοιαύτη καθιστάναι άταραξία» (Διογ. Λαέρτ. ΙΧ 69)

90. Είναι χαρακτηριστική η αμφισβήτησις και η αβεβαιότης, η οποία εκφράζεται εις τα έργα των συγχρόνων σκεπτικών φιλοσόφων. Βλέπε επ' αυτού το έργον Ingemund Gullvåg. *Scepticism and Absurdity. Inquiry* 1964;7 (1-4):163-190 και *Criteria of Meaning and Analysis of Usage*. *Synthese* 1955; 9 (1):341 – 361.

91. Karl Jaspers. *Psychologie der Weltanschauungen* Sringer-Verlag Berlin 1954

92. Baloyannis SJ: *The psychotherapy in the antiquity. Annals of the School of Theology. Aristotelian University Press* 1992,pp.432-438.

93. Το γεγονός ότι ο σκεπτόμενος άνθρωπος είναι δυνατόν να υποπέσει εις σφάλμα δεν δηλοί το εσφαλμένον της παιδείας, της συνειδήσεως, της νοήσως ή της προσωπικότητος αυτού. Το σφάλμα και ιδιαίτερος να αναφερόμενον εις το επιστημονικόν ή φιλοσοφικόν σκέπτεσθαι δεν έχει υπαρξιακάς διαστάσεις, αποτελεί δε συχνόν ενδεχόμενον κατά την

πορείαν της ερεύνης, αναγνωριζόμενοι δε επενεργεί ευεργετικώς, διά της αναβαθμίσεως των καταβαλλομένων προσπαθειών και της βελτιώσεως των χρησιμοποιομένων μεθόδων.

94. O Thomas Reid (1941) υποστηρίζει, ότι εάν τα φαινόμενα είναι αυταπόδεικτα η επιθυμία προς περαιτέρω έρευνα είναι ματαία και ανεδαφική, στερουμένη λογικού ερείσματος, γεγονός το οποίο αναιρεί την επιθυμίαν και έφθει τον σκεπτικισμό προς αναζήτησιν νέων επιχειρημάτων. Βλέπε Reid, Thomas. 1941. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, edited and abridged by Anthony D. Wozzley. London: Macmillan Co.

95. Λόγος ΚΑ΄ Εις τον Μέγαν Αθανάσιον, Επίσκοπον Αλεξανδρείας

96. «Αφ' οὗ δὲ Σέξτου καὶ Πύρρωνος καὶ ἡ ἀντίθετος γλῶσσα, ὡςπερ τὴ νόσημα δεινὸν καὶ κακὴθεσ, ταῖς Ἐκκλησιαῖς ἡμῶν εἰσεφθάρη» ΒΕΠΕΣ τ. 59, Αθήναι 1979, σ. 153.

97. «μη μοι τὰ Σέξτου, μηδὲ Πύρρωνος, πλέκε

Χρύσιππος ἔρρει, μακρὰν ὁ Σταγειρίτης

μηδὲ Πλάτωνος στέργε τὴν εὐγλωττίαν» PG 37, 1188.

98. Προς Βαρλαάμ Β΄, 55, Γρηγορίου του Παλαμά Συγγράμματα, τ. Α΄ Π. Χρήστου, Θεσσαλονίκη 1988.

99. A. Elter-L. Radermacher, *Analecta Graeca Natalicia Regis Augustissimi Guilelmi II*, Bonn 1899.

100. Βλέπε σχετικῶς καὶ Popkin Richard: *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes*. Assen: van Gorcum 1960.

101. W. M. Green, ed., *Sancti Aurelii Augustini: Contra Academicos*, in: *Corpus Christianorum, Series Latina, XXIX: Aurelii Augustini Opera*, pt. II, 2, 3-61 (Turnhout 1970). καὶ *St. Augustine Against the Academics*. Trans. by John J O'Mears. Pages vi-f 213. 1950,

102. *Isti homines ... caducarii sunt ...* (b. vita 2.16)

103. conf. 5.14.25

104. O'Connell, Robert J. (1969): *St. Augustine's Confessions: The Odyssey of Soul*, Harvard University Press, 1969 καὶ O'Donnell, James J. (1992): *Augustine: Confessions. Text and Commentary in 3 volumes*, Oxford University Press, 1992.

106. *Bibl. cod. 212, 169, 40ff.*

107. Βλέπε σχετικῶς καὶ Τριαντάρη Σ. «Ο σκεπτικισμός στους Βυζαντινούς διανοητές του 14ου αι: Θεόδωρος Μετοχίτης-Νικηφόρος Γρηγοράς, Βυζαντιακά 20, 1999, σσ. 43-64»

108. «Θεοδώρου του Μετοχίτου, Υπομνηματισμοί και σημειώσεις γνωμικά», *Miscellanea philosophia et historica* ed. Th. Kiessling, A. Hakkert, Amsterdam 1966, σσ. 370-377).

109. Girolamo Savonarola (1452-1498)

110. Βλέπε σχετικῶς Granada Miguel, *Apologetique platonicienne et apologetique sceptique: Ficin, Savonarole, J. F. Pic de la Mirandole, Le scepti-*

cisme au XVIe et au XVIIe siecle, A. Michel Paris 2001.

111. Βλέπε Montaigne, *Les Essais*, XII *Oeuvres completes*, Gallimard (Pleiade) Paris, 1962. καὶ Pierre Villey, *Les sources de l' evolution des Essais de Montaigne*, Hachette, Paris 1908. Ο Montaigne υπό την επιδρασιν του Σέξτου κατέστη αληθής πυρρωνιος φιλόσοφος. Τα έργα του ήσκησαν έντονον επίδρασιν επί των στοχαστών της Γαλλίας καὶ εδημιούργησαν ισχυράν ρεύμα σκεπτικισμού, του οποίου κύριοι εκπρόσωποι είναι οι Gabriel Naude, ο Guy Patin, ο Francois de la Mothe Le Vayer, ο Pierre Gassendi.

112. Hume D, *Enquiries concerning Human Understanding and concerning the Principles of Morals*, ed. L. A. Selby-Bigge and P. H. Nidditch (Oxford 1975

113. «Είμαι βέβαιος ότι είμαι σκεπτόμενος. Εκ παραλλήλου γνωρίζω ότι δεν πρέπει να είμαι βέβαιος δι' οιονδήποτε θέμα. Θα πρέπει να αντιλαμβάνωμαι τα πάντα μετά διαυγείας και ορθής παρατηρήσεως και διακρίσεως. Τούτο όμως δεν είναι απολύτως ικανόν διά να αποκλείση το ενδεχόμενον σφάλμα και να με καταστήση απόλυτον περί της αληθείας. Εν τούτοις η διαύγεια και η ορθή διακριτική ικανότης, η δυναμένη να οδηγήσει εις την ορθήν αντίληψιν αποτελούν την οδόν προσεγγίσεως της αληθείας». *Meditation II; PWD ii*, p. 24; AT vii, p. 35

114. «Οσάκις σκέπτομαι τον παντοδύναμον Θεόν, αποδέχομαι ότι είναι ευχερές δι' Εκείνον να με κατευθύνη εις το ορθόν όταν η σκέψις μου σφάλει, διά να δυναθώ να ίδω διαυγώς διά των οφθαλμών της νοήσεως μου. Ακόμη όταν σκέπτομαι όσα θεωρώ ότι βλέπω διαυγώς διά της νοήσεως μου και είμαι πεπεισμένος διά την αξίαν και την υπόστασιν των σκέψεων μου λέγω αυθορμητώς, ότι ουδείς δύναται να με αμφισβητήση και να με θεωρήση μηδαμινόν, όσον εγώ συνεχίζω να σκέπτομαι. Σκεπτόμενος θα συνεχίζω να αισθάνομαι ότι έχω υπόστασιν. *Meditation III; PWD ii*, p. 25; AT vii, p. 36. (Το έργο του Descartes Σκέψεις επί της πρώτης φιλοσοφίας, "Meditationes de prima philosophia" εδημοσιεύθη εις την Λατινικήν το 1641, και αποτελεί έν εκ των πλέον μελετηθέντων φιλοσοφικών δοκιμίων).

115. Βλέπε επίσης Westphal, Kenneth R, 1987-88. 'Sextus Empiricus Contra René Descartes'. *Philosophy Research Archives* 13:91-128.

116. Πυρρ. Υποτυπ. I, 10

117. « δόκος επί πάσι τέκται» Ξενοφάνης. *Diels-Kranz Die Fragmente der Vorsokratiker* B 34.

118. Einstein A. *Fundamental Ideas and Problems of the Theory of Relativity*, Nobel Lectures, Physics 1901-1921, Amsterdam: Elsevier Publishing Company, archived from the original 2007.

119. Einstein A. *Ideas and Opinions*.: Random House, New York. 1954.

120. Baloyannis S: *The philosophy of dementia*. *Encephalos* 2010; 47: 109-130.

121. Zilboorg G: *A history of medical psychology*. Norton, New York 1941.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Annas J, Barnes J. *The Modes of Scepticism. Ancient Texts and Modern Interpretations*. Cambridge: CUP. 1985
- Augustine, St. *Confessions*, translated by R. S. Pine-Coffin. Baltimore: Penguin 1961.
- Austin J L. *Other minds*. In *Philosophical Papers*. Oxford: Clarendon Press. Books 1961.
- Ayer A J. *Philosophical scepticism*. In *Contemporary British Philosophy* edited by H. D. Lewis. The Muirhead Library of Philosophy. London: Allen and Unwin, Macmillan, New York. 1956
- Baloyannis S: *The philosophy of dementia*. *Encephalos* 2010; 47: 109-130.
- Baloyannis SJ: *The psychotherapy in the antiquity*. *Annals of the School of Theology. Aristotelian University Press* 1992, pp.432-438.
- Baloyannis SJ: *The Neurosciences in the Greek World*. In KK.Sinha and DK.Jha (Eds) *Some aspects of history of Neurosciences*. Catholic Press, Ranchi, 2003, pp.97-117.
- Bett R. *Pyrrho, his Antecedents and his Legacy*, Oxford: Oxford University Press 2000.
- Brennan, T. *Criterion and Appearance in Sextus Empiricus: The Scope of Sceptical Doubt, the Status of Sceptical Belief*. *Bulletin of the Institute of Classical Studies* 1994 ; 39 (1): 151-169..
- Brochard V. *Les Sceptiques grecs*, Paris, Impr. nationale, 1887, réédité à la Librairie générale française, Paris, 2002.
- Burnyeat M, Michael F. (eds). *The Original Sceptics: A Controversy*. Indianapolis: Hackett Publishing Co. 1997.
- Cicero. *De natura deorum: Academica*. With an English translation by H. Rackham. The Loeb Classical Library. W. Heinemann, London 1933.
- Cohen A. *Sextus Empiricus: Scepticism as a Therapy*, *Philosophical Forum* 1984;15: 405-424.
- de Montaigne M E. *Les Essais*, XII *Oeuvres completes*, Gallimard (Pleiade) Paris, 1962.
- de Montaigne M E. *L'apologie de Raymond Sebond*. In *Les essais de Michel de Montaigne*, edited by Pierre Villey. F. Alcan, Paris 1922.
- Descartes R. *Meditations on First Philosophy*. Edited Stanley Tweyman. Routledge.. London and New York. 1993.
- Diels, H. *Doxographi Graeci*, Weidmann, Berlin 1879.
- Didier J. *Dictionnaire de la philosophie*. Librairie Larousse, Paris 1984.
- Διογένης Λαερτίου Βίοι και γνώμαι των εν Φιλοσοφία Ευδοκιμησάντων. R.D. Hicks. Vol.2. Loeb Classical Library, Harvard University Press Cambridge, Mass. 1959.
- Drengson AR, Devall B. *Ecology of Wisdom: Writings by Arne Naess*. Counterpoint Press, 2010.
- Ebert T. *The Origin of the Stoic Theory of Signs in Sextus Empiricus*. In: *Oxford Studies in Ancient Philosophy* 1987.
- Edelstein L. *Empiricism and Scepticism in the Teaching of the Greek Empiricist School*. In: *Edelstein: Ancient Medicine*. Johns Hopkins

- University Press, Baltimore:1967,pp. 195–203.
23. Einstein A. *Fundamental Ideas and Problems of the Theory of Relativity*, Nobel Lectures, Physics 1901–1921, Amsterdam: Elsevier Publishing Company, archived from the original 2007.
  24. Einstein A. *Ideas and Opinions*,: Random House, New York. 1954.
  25. Flückiger H. The ephektikoi in the Commentators. In: Branacci A. (ed.): *Philosophy and Doxography in the Imperial Age*. Leo S. Olschki Editore, Firenze 2005,pp. 113–129.
  26. Forgelin R. *Pyrrhonian Reflections on Knowledge and Justification*. Oxford University Press, New York, 1994.
  27. Frede M. The Sceptic's Beliefs. Burnyeat and Frede eds *The original Sceptists*,1997. pp. 1-24.
  28. Gottschalk H. B. *Aristotelian philosophy in the Roman world from the time of Cicero to the end of the second century A.D.* Berlin 1987.
  29. Granada M. *Apologetique platonicienne et apologetique sceptique: Ficin, Savonarole, J. F. Pic de la Mirandole, Le scepticisme au XVIe et au XVIIe siecle*, A. Michel, Paris 2001.
  30. Gullvåg I. *Criteria of Meaning and Analysis of Usage*. Synthese 1955; 9 (1):341 – 361.
  31. Gullvåg Ingemund. *Scepticism and Absurdity*. *Inquiry* 1964;7 (1-4):163-190.
  32. Guthrie W. *A history of Greek Philosophy Vol.1*. Cambridge University Press, Cambridge, 1962.
  33. Hankinson R J. *Values, Objectivity and Dialectic; The Sceptical Attack on Ethics: its Methods, Aims, and Success*. In: *Phronesis* 1994; 39: 45–68.
  34. Hegel GWF: *Lectures on the History of Philosophy* ed. Hoffmeister 1940.
  35. Hegel GWF: *Phaenomenologie des Geistes, Werke II*, Berlin 1832-1845.
  36. Hume D. *An Enquiry Concerning Human Understanding*. Ed. Selby-Bigge. Oxford UP, Oxford,1975.
  37. Hume D. *A Treatise of Human Nature*, bk. 1, pt. 4. Everyman's Library Edition, vol. 1. JM. Dent and Sons. London 1911.
  38. Husserl E. *Logische Untersuchungen*, 2d ed., vol. 1. Max Niemeyer-Verlag. Halle, 1913.
  39. Θεοδωρίδης Χ., *Εισαγωγή στη φιλοσοφία*, εκδ. Ι.Δ. Κολλάρου και Σία Α.Ε., Αθήνα 1982, σελ.118-119.
  40. Isaacson W. *Einstein: His Life and Universe*, Simon and Schuster,2007.
  41. Jaspers K. *Psychologie der Weltanschauungen* Sringer-Verlag Berlin, 1954.
  42. Kirk GS: *Natural changes in Heraclitus*. *Mind* 1951; 60: 35-42.
  43. Long AA, Sedley DN. *The Hellenistic Philosophers*, Cambridge University Press (2 vols), Cambridge, 1987.
  44. Maccoll. *The Greek Sceptics from Pyrrho to Sextus*, London, 1869.
  45. Machuga D. *The Pyrrhonist's ataraxia and philanthropia*. In: *Ancient Philosophy* 2006 ;26 : 111–139,
  46. Μπαλογιάννης Σ.Ι.Η αυτοκτονία και ο θάνατος κατά τους Στωϊκούς φιλοσόφους
  47. Προσφορά Παντελεήμονι Β',Θεσσαλονίκη 1990,σελ.380-391.
  48. Μπαλογιάννης Σ Ι. *Ηράκλειτος ο Εφέσιος, από την δίνη της μελαγχολίας εις την αρμονίαν του Λόγου*, *Εγκέφαλος* 2001;38: 1-20.
  49. Μπαλογιάννης Σ Ι. *Ηράκλειτος ο Εφέσιος και η εποχή μας*. *Εγκέφαλος* 2013; 50, 1-21.
  50. Μπρεχτ Μ. *Εγκώμιο στην αμφιβολία. Ποιήματα*, μτφρ. Μ. Πλωρίτη, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1978, σ. 59-62.
  51. Naess A. *Interpretation and Preciseness: A Contribution to the Theory of Communication*. Jacob Dybwad. Oslo, SWAN I, 1953.
  52. Naess A. *Can knowledge be reached?* *Inquiry* 4, no. 4. SWAN VIII, Oslo 1961.
  53. Nietzsche F. *The Will to Power*. Vintage Books. New York, 1968.
  54. Nussbaum, M. *Skeptic Purgatives: Therapeutic Arguments in Ancient Skepticism*.*The Journal of the History of Philosophy* 1991; 10: 521-557.
  55. Oberti M. *Scepticism versus dogmatism: an internal analysis of Sextus Empiricus' Against mathematicians*, book VII Thesis, University of British Columbia, 1978.
  56. O'Connell, Robert J. *St. Augustine's Confessions: The Odyssey of Soul*, Harvard University Press, 1969.
  57. O'Donnell, James J. *Augustine: Confessions. Text and Commentary in 3 volumes*, Oxford University Press, 1992.
  58. Pappenheim, *Erläuterung zu des Sextus Empiricus Pyrrhoneischen Grundzügen*, Heidelberg, 1882.
  59. Pappenheim, *Lebensverholtnisse des Sextus Empiricus*. Berlin, 1875.
  60. Patric M M. *Sextus Empiricus and Greek skepticism*. Deighton Bell and Co Cambridge,1899.
  61. Patzig G. *Aristotle's Theory of the Syllogism*, Reidel 1968, pp. 4-8.
  62. Popkin R. *David Hume: His Pyrrhonism and His Critique of Pyrrhonism*. *The Philosophical Quarterly* 1951;1 (5): 385-407.
  63. Popkin R. *David Hume and the Pyrrhonian controversy*. *Review of Metaphysics* 1952;536: 65–81.
  64. Popkin R. *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes*. van Gorcum, Assen, 1960.
  65. Putnam H. *Minds and machines*. In *Putnam: Mind ,language and reality: Philosophical Papers (Vol 2)*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.
  66. Reid T. *Essays on the Intellectual Powers of Man*, edited and abridged by Anthony D. Woozley. Macmillan Co. London,1941.
  67. Robin L. *Pyrrhon et le scepticisme grec*. Paris: Presses universitaires de France 1944.
  68. Russell B. *Our Knowledge of the External World as a Field of Scientific Method in Philosophy*. George Allen and Unwin. London,1914.
  69. Sandbach FH. *Phantasia kataleptike*, in: A. A. Long, ed., *Problems in Stoicism*, London, 1971.
  70. Schmitt Ch B. *Aristotle and the Renaissance*, Harvard University Press, 1983.
  71. Schuhl PM: *Essai sur la formation de la Pensie Grecque*:2d edit. Paris, 1949.
  72. Σέξτος Εμπειρικός: *Πυρρώνιοι Υποτυπώσεις* .Απαντα 1, Εκδ. Κάκτος, Αθήνα 1998.
  73. *Sextus Empiricus. Sexti Empirici opera: Graece et Latine*, edited by Johann Albert Fabricius, Editio emendatio, 2 vols. B. G. Teubner. Leipzig 1840–41.
  74. Stigen A. *Descriptive analysis and the sceptic.*" *Inquiry* 1961;4: 4.
  75. Striker G. *On the Differences between the Pyrrhonists and the Academics*. In: *Striker: Essays*, 135–149,
  76. Svavarsson SH. *Two Kinds of Tranquility: Sextus Empiricus on Ataraxia*. In D. E. Machuca (Ed.), *Pyrrhonism in Ancient, Modern, and Contemporary Philosophy* Springer. Dordrecht: 2011,pp. 19-31.
  77. Τατάκη Β., *Η Βυζαντινή φιλοσοφία*, Εκδ. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και γενικής παιδείας Αθήνα, 1977.
  78. Taylor CCW. *Aristotle's epistemology*, in *Epistemology Companions to Ancient Thought*, ed. by S. Everson, Cambridge 1990.
  79. Villey P. *Les sources de l' evolution des Essais de Montaigne*, Hachette, Paris, 1908.
  80. Westphal KR, *Sextus Empiricus Contra René Descartes*.*Philosophy Research Archives* 1987–88;13: 91–128.
  81. Zeller E. *Die philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen entwicklung*. Fues Verlag. Leipzig, 1865.
  82. Zhmud L. *Revising Doxography: Hermann Diels and his Critics'*, *Philologus*, 2001;145: 219–243.
  83. Zilboorg G: *A history of medical psychology*. Norton, New York 1941.